



KARL MARX

**KAPITALEN**

Del 3 Bok 3

# Loven om profittratens tendens til å minke

Kr.50,-



# KAPITALEN

En kritikk av den politiske økonomien.

## Bok 3

Utviklinga av den kapitalistiske  
produksjonen som et hele.

# Del 3: Loven om profittratens tendens til å minke.

Skrevet av

**KARL MARX**

Redigert av

**FRIEDRICH ENGELS**

Utgitt første gang i 1894.

Oversatt til norsk av

Johan Petter Andresen.

UTGITT AV RØDE FANE

TIDSSKRIFT FOR MARXISTISK TEORI OG DEBATT

OSLO 1994.

ISBN 82-992848-2-1

## INNHold

<b>Forord</b> .....	5
---------------------	---

### Kapitel XIII

Sjølve loven .....	9
--------------------	---

### Kapitel XIV

Motvirkende krefter .....	43
I. Utbyttingas økte intensitet .....	43
II. En senking av lønningene under deres verdi .....	48
III. Elementer i den konstante kapitalen blir billigere .....	48
IV. Relativ overbefolkning .....	50
V. Utenrikshandel .....	51
VI. Økning av aksjekapitalen.....	51

### Kapitel XV

Framstilling av lovens indre motsigelser.....	58
I. Alment .....	58
II. Konflikten mellom utvidelse av produksjonen og verdiøkning.....	67
III. Overflødig kapital og overflødig befolkning .....	73
IV. Tilleggsbemerkninger .....	89

<b>Ordlister</b> .....	101
------------------------	-----

## FORORD.

På fritida de siste åra, har jeg lest litt økonomi. Det beste jeg har lest hittil om grunnleggende forhold ved utviklinga av den kapitalistiske produksjonsmåten, har jeg lest i det du nå har foran deg. Jeg mener at det er ønskelig at flere får tilgang på dette. Derfor denne første oversettelsen, i sin helhet, av den delen av Kapitalen, Bok 3, som heter Profittratens tendens til å minke. (PAX har oversatt ett større utdrag på 70-tallet).

Noen få kommentarer:

1. Marx er så pinlig nøyaktig og så gjennomført grundig at han ikke kan skrive en enkel setning med en enkel melding. Nei, han må ha med minst to og gjerne tre eller enda flere bisetninger. Og dermed setter han oss avislesere på uutholdlige prøvelser. Hvor mange ganger har ikke jeg måttet begynne på den samme setninga (med de tre bisetningene) for tredje og fjerde gang! Men det er ikke noe å gjøre med. Vil man forstå Marx må man sette av den nødvendige tida og kreftene og ha tålmodighet med ham og seg sjøl.

2. Når det gjelder formen for oversettelse har jeg valgt å være tro mot originalteksten. Dette gjør boka mindre tilgjengelig, men Kapitalen er en vitenskaplig avhandling og jeg velger å behandle den som sådan. Skal man popularisere stoffet må man gå helt andre veier, slik det er gjort i diverse studiesirkler gjennom tidene. Samtidig bør jeg her presisere at jeg primært har oversatt fra engelsk og bare i de tilfeller der jeg syntes det var uklarheter har jeg gått til den tyske utgava.

Jeg hadde egentlig ikke lyst til å oversette rate med rate. På norsk er rate brukt i forbindelse med absolutte størrelser - skipsrate, renterate f.eks. Mens det her er snakk om en brøk, altså et relativt forhold mellom to absolutte størrelser. På norsk burde profittrate ha vært oversatt til profitandel eller profitgrad. Men, på den andre sida har begrepet blitt innarbeida i over hundre år. Jeg har derfor, motvillig, valgt å beholde det.

Når det gjelder kvaliteten på oversettelsen, er det mitt fulle ansvar, men uten innsats fra Roger Johannessen og Ellen Røsjø, ville norsken holdt et lavmål.

3. Marx ble aldri ferdig med bok tre, og dette bærer den preg av. Når det gjelder det som her er oversatt, er manglende redigering og prioritering av innholdet et problem. Når det gjelder kapitlet om motstridende tendenser går det ikke klart fram hvilken betydning Marx gir de forskjellige motstridende kreftene.

Dessuten har virkeligheten endra seg siden Marx tid. Etter min mening ikke grunnleggende. Men overgangen fra frikonkurranskapitalismen til monopolkapitalismen har hatt betydning for bl.a. prissetting av varer, utvikling av ny teknologi og den imperialistiske oppdelinga av verden. Dette har bl.a. ført til at enkelte marxister mener at tendensen til at profitraten synker er blitt oppveid av monopolenes evne til å dominere marked og produksjon. Det har heller ikke siden Marx blitt lagd noen større empiriske undersøkelser av den økonomiske utviklinga under de nye forhold av

samme grundighet. Det har bl.a. ikke vært forsøk på å undersøke hvordan profittraten faktisk har utvikla seg i økonomien som helhet, som jeg kjenner til. På denne bakgrunnen kan man si at vår teori står stille, og det blir mere en synsekamp mellom ulike retninger som ikke bygger på større empirisk materiale. Og slik er det med meg også. Mitt synspunkt er altså at jeg ikke kan se at det har skjedd slike grunnleggende endringer som skulle tilsi at den tendensen som Marx beskrev ikke også gjelder fortsatt idag. Men for å komme videre må det altså gjøres et stykke vitenskaplig arbeid.

4. En del marxister har revidert Marx sitt profittbegrep. Istedetfor å knytte profitt til merverdi og merarbeid knytter de begrepet til borgerlig økonomi som inkluderer kapitalstilasje osv. Dette antar jeg har sammenheng med den langvarige oppgangsperioden etter krigen, som bl.a. ga som utslag at arbeiderklassens levestandard har vokst så og si sammenhengende fra 1945 og fram til 80-åra i imperialistlanda. Utbyttinga kan ikke være den eneste kilde til profitt, har vel vært resonnetet.

Marx skrev at den absolutte utbyttinga av arbeidskrafta øker under kapitalismens utvikling, han skrev også at kapitalistene søkte å senke arbeiderklassens levestandard ned mot det biologiske minimum. Jeg oppfatter at han beskrev dette som en mulig tendens. At det finnes motkrefter som hindrer dette fallet, har blant annet Lenin behandla i forberedelsene til RSDAPs program i 1903. Der påpeker han at denne tendensen opp-

veies av at arbeiderne organiserer seg og kjemper. Jeg trur at Lenins tolkning av hva Marx mente på dette punktet er riktig.

5. Av en eller annen grunn har ikke bok 3 av Kapitalen blitt oversatt til norsk i sin helhet tidligere. Dette er i grunnen rart, da det hevdes (bl.a. av F. Engels) at de viktigste teoretiske konklusjonene er å finne i akkurat denne boka. Kanskje burde noen intellektuelle føle ansvaret for å gjøre dette?

6. Noter er markert med klammer, og plassert i slutten av hvert kapitel.

*Oslo, mai 1994*  
*J.P.A.*

### DEL 3. LOVEN OM PROFITTRATENS TENDENS TIL Å MINKE.

#### KAPITEL 13.

#### SJØLVE LOVEN

Ved en arbeidslønn og arbeidsdag av en gitt størrelse representerer en variabel kapital på f.eks. 100, et bestemt antall arbeidere som er satt i bevegelse; den er et mål for dette antall. La f.eks. 100 pund sterling være arbeidslønna for 100 arbeidere, for, si en uke. Dersom disse 100 arbeiderne utfører like mye nødvendig arbeid som de utfører merarbeid, dersom de altså daglig jobber like lenge for seg sjøl, dvs. for reproduksjonen av sin arbeidslønn som for kapitalisten, dvs. for produksjonen av merverdi, så vil den totalverdien de produserer være 200 pund sterling, og den merverdi de framstiller være 100 pund sterling. Merverdiraten  $m/v$  vil være 100%. Denne merverdiraten kan imidlertid, som vi har sett, resultere i veldig ulike profitttrater, alt etter den varierende størrelsen til den konstante kapitalen  $k$  og dermed til den samlede kapitalen  $K$ , siden profitttraten er  $m/K$ . Dersom merverdiraten er 100%:

Når den konstante kapitalen ( $k$ )= 50, den variable kapitalen( $v$ )=100, så er profitttraten ( $p'$ )

$$= 100/150 = 66,66\%$$

Når  $k=100$ ,  $v=100$ , så er  $p' = 100/200 = 50\%$

Når  $k=200$ ,  $v=100$ , så er  $p' = 100/300 = 33,33\%$

Når  $k=300$ ,  $v=100$ , så er  $p' = 100/400 = 25\%$

Når  $k=400$ ,  $v=100$ , så er  $p' = 100/500 = 20\%$

Dersom man holder utbyttingsgraden uendra, kan altså den samme merverdiraten resultere i en minkende profitttrate, fordi den konstante kapitalens verdi og dermed den totale kapitalens verdi stiger med veksten til den konstante kapitalens materielle omfang, om enn ikke i samme takt.

Dersom man nå videre antar, at denne gradvise endringa i kapitalens sammensetning ikke bare foregår i enkelte produksjonsområder, men mer eller mindre i alle eller i hvertfall i de avgjørende produksjonsområder, at den altså omfatter endringer i den gjennomsnittlige organiske sammensettinga til den samlede kapitalen i et bestemt samfunn, så må denne gradvise veksten til den konstante kapitalen i forhold til den variable kapitalen nødvendigvis føre til en gradvis minking av den generelle profittraten, gitt en konstant merverdirate, dvs. så lenge den intensitet kapitalen utbytter arbeidet med er uforandra.

Nå har det imidlertid vist seg å være en lov for den kapitalistiske produksjonsmåten, at dens utvikling følges av en relativ nedgang i den variable kapitalen i forhold til den konstante kapitalen og dermed i forhold til den samlede kapitalen som er satt i bevegelse. Dette er bare en annen måte å si at (på grunn av de særegne produksjonsmetodene som utvikler seg under det kapitalistiske systemet) det samme antall arbeidere (dvs., den samme mengde arbeidskraft som er satt i bevegelse av en variabel kapital til en gitt verdi) bruker, bearbeider og produktivt forbruker, i samme tidsperiode, en stadig økende mengde arbeidsmidler, maskinpark og all slags fast kapital, råmaterialer

og hjelpestoffer - og dermed en konstant kapital som stadig øker i verdi. Denne vedvarende relative nedgangen til den variable kapitalen i forhold til den konstante, og dermed den totale kapitalen, er identisk med den stadig høyere organiske sammensettinga til den totale samfunnsmessige kapitalen i snitt. Den er på samme måte bare et annet uttrykk for den stadige utviklinga av arbeidets samfunnsmessige produktivitet, hvilket blir demonstrert nettopp ved hjelp av det faktum at det samme antall arbeidere, på samme tid, dvs. med mindre arbeid, omformer en stadig økende mengde rå- og hjelpematerialer til produkter, takket være den stadig økende bruken av maskiner og fast kapital generelt. Til den konstante kapitalens voksende verdimengde - til tross for at dette bare sånn noenlunde uttrykker veksten i den virkelige mengden av bruksverdiene som den konstante kapitalen materielt sett består av - hører at produktene stadig blir gjort billigere. Hvert enkelt produkt, vurdert for seg, inneholder en mindre mengde arbeid enn på et lavere produksjonsnivå, der kapitalen som er investert i lønninger gjør krav på en mye større del i forhold til den kapitalen som er investert i produksjonsmidler. Den hypotetiske serien som finnes i begynnelsen av dette kapitlet uttrykker derfor den virkelige tendensen til den kapitalistiske produksjonen. Denne produksjonsmåten forårsaker en stadig, relativ minking av den variable kapitalen i forhold til den konstante kapitalen, og følgelig en vedvarende økning av den totale kapitalens organiske sammensetting. Den umiddelbare konsekvensen av dette er at merverdiraten ved samme eller til og med en stigende utbyttingsgrad av

arbeidet, framtrer som en stadig minking av den generelle profittraten. (Vi skal seinere se på hvorfor denne minkinga ikke manifesterer seg i en absolutt form, men heller som en tendens til en vedvarende nedgang.) Den generelle profitratens tiltakende tendens til å minke er, derfor, kun et uttrykk særegent for den kapitalistiske produksjonsmåten, for den tiltakende utviklinga av arbeidets samfunnsmessige produktivitet. Dette betyr ikke at profittraten ikke midlertidig kan minke av andre grunner. Men med utgangspunkt i den kapitalistiske produksjonsmåtenes vesen, er det en logisk nødvendighet at i dens utvikling må den generelle gjennomsnittlige merverdiraten uttrykke seg som en minking av den generelle profittraten. Siden mengden av sysselsatt levende arbeid stadig er for nedadgående sammenlignet med mengden materialisert arbeid som denne setter i bevegelse (dvs. de produktivt forbrukte produksjonsmidler) følger det at andelen levende arbeid som er ubetalt og størkna i merverdi, også stadig må minke i forhold til den mengden verdi som den totalt investerte kapitalen representerer. Siden forholdet mellom mengden merverdi og verdien til den totalt investerte kapitalen uttrykker profittraten, må denne graden stadig minke.

Til tross for at denne loven utfra de ovenstående utgreiingene framtrer som enkel, så har den politiske økonomien hittil hatt liten suksess i å oppdage den, som vi skal se i en seinere del. Økonomene så fenomenet og grilla hjernene sine i gruoppvekkende forsøk på å tolke det. Siden denne loven er av største betydning for den kapitalistiske produksjonen, kan det sies at målsettinga til

all politisk økonomi siden Adam Smith har vært å løse dette mysteriet. Forskjellen mellom de ulike skolene har siden Adam Smith vært i de ulike tilnærmingene til en løsning.

Når vi på den andre sida tar i betraktning at den politiske økonomien har løpt i sirkler rundt forskjellen på konstant og variabel kapital, men aldri har visst hvordan det skal defineres presist; at den aldri har skilt mellom merverdi og profitt, og aldri noensinne tenkte på profitt i sin reine form som forskjellig fra dens ulike, uavhengige deler, som f.eks. industriell profitt, handelsprofitt, renter og grunnrente; at den aldri gjennomgripende har analysert forskjellene i den organiske sammensettinga til kapitalen, og av denne grunn aldri har tenkt på å analysere dannelsen av den generelle graden av profitt - tar vi alt dette i betraktning, er det ikke lengre en gåte at gåten ikke ble løst.

Det er med vilje at vi legger fram denne loven før vi går videre med inndelinga av profitt i ulike uavhengige kategorier. Det faktum at denne analysen blir gjort uavhengig av inndelinga av profitt i ulike deler, som tilfaller ulike kategorier personer, viser i utgangspunktet at denne loven generelt sett er uavhengig av denne delinga, og like uavhengig av de innbyrdes forholda mellom de resulterende profittkategoriene. Den profitten som vi her viser til, er kun et annet navn på sjølve merverdien, bare at den blir sett i forhold til totalkapitalen i stedet for den variable kapitalen, som den oppstår fra. Profittratens minking uttrykker derfor at merverdien minker i forhold til den

totalt investerte kapitalen, og er av denne grunn uavhengig av en hvilken som helst oppdeling av denne merverdien i de ulike kategorier.

Vi har sett at på et gitt stadium av kapitalistisk utvikling der den organiske sammensettinga til kapitalen k:v var 50:100, ble en merverdirate på 100% uttrykt i en profitttrate på  $66 \frac{2}{3}\%$ , og at på et høyere stadium der k:v var 400:100, ble den samme merverdiraten uttrykt i en profitttrate på bare 20%. Det som gjelder med hensyn til ulike på hverandre følgende stadier av utvikling i ett land, gjelder også for ulike samtidig eksisterende utviklingsstadier i ulike land som lever side om side. I det ikke utvikla landet der den første sammensettinga av kapitalen er den gjennomsnittlige, ville den generelle profitttraten være lik  $66 \frac{2}{3}\%$ , mens i et land med den siste sammensettinga og et mye høyere utviklingsstadium, vil den være lik 20%.

Forskjellen mellom de to nasjonale profitttratene kunne forsvinne eller bli motsatt, dersom arbeidet var mindre produktivt i det mindre utvikla landet, slik at en større mengde arbeid ble representert i en mindre mengde av den samme vare, og en større bytteverdi ble uttrykt i mindre bruksverdi. Arbeideren ville da bruke mere av sin tid til å reproducere sine egne livsnødvendigheter, eller deres verdi, og mindre tid på å produsere merverdi; i konsekvens ville han utføre mindre merarbeid med det resultat at merverdiraten ville bli mindre. Dersom arbeideren i det mindre utvikla landet skulle f.eks. arbeide  $\frac{2}{3}$  av arbeidsdagen for seg sjøl og  $\frac{1}{3}$  for kapitalisten, i samsvar med den ovenstående beskrivelsen, ville den samme

arbeidskrafta få betalt  $133 \frac{1}{3}$  og ville skape et overskudd på bare  $66 \frac{2}{3}$ . En konstant kapital på 50 ville samsvare med en variabel kapital på  $133 \frac{1}{3}$ . Merverdiraten ville da være  $66 \frac{2}{3} : 133 \frac{1}{3} = 50\%$ , og profittraten ville være  $66 \frac{2}{3} : 183 \frac{1}{3}$ , dvs. cirka  $36 \frac{1}{2}\%$ .

Siden vi hittil ikke har analysert de ulike delene som profitt er sammensatt av (dvs. de eksisterer ikke for oss akkurat nå), gjør vi de følgende bemerkninger på forhånd for å unngå misforståelser: Når vi sammenligner ulike land på forskjellige utviklingsstadier - især land med utvikla kapitalistisk produksjon og land der arbeid ennå ikke formelt er blitt underlagt kapitalen, til tross for at arbeideren i realiteten blir utbytta av kapitalisten (som f.eks. i India der ryoten styrer sin gård som en uavhengig produsent hvis produksjon som sådan derfor ikke ennå er underlagt kapitalen, til tross for at pengeutlåneren ikke bare stjeler fra ham hele hans merarbeid gjennom rente, men kanskje også, for å bruke et kapitalistisk uttrykk, kapper av en del av hans lønning), ville det være en stor feiltakelse å måle den nasjonale profittrentens størrelse f.eks. opp mot den nasjonale rentefotens størrelse. Denne renta utgjør all profitt, og mere enn profitten istedenfor å kun uttrykke en bestemt del av den produserte merverdien, eller profitt, slik den gjør i land med en utvikla kapitalistisk produksjon. På den andre sida er renteraten i dette tilfellet stort sett avgjort av forhold (lån gitt av pengeutlånerne til større landeiere som mottar leie for jord) som ikke har noe med profitt å gjøre, og viser heller i hvilken grad pengeutlåneren tilegner seg denne jordleia.

Når det gjelder land på forskjellige utviklingsstadier av kapitalistisk produksjon, og derfor kapitaler med ulik organisk sammensetting, kan et land der den normale arbeidsdagen er kortere enn i et annet ha en høyere merverdirate (en av faktorene som bestemmer profittraten).

For det første, dersom den engelske 10 timers arbeidsdagen, på grunn av dens høyere intensitet, er lik en østerriksk arbeidsdag på 14 timer, vil, dersom man deler arbeidsdagen likt i begge tilfeller, 5 timer engelsk merarbeid representere en større verdi på verdensmarkedet enn 7 timer østerriksk merarbeid. For det andre kan en større andel av den engelske arbeidsdagen enn den østerrikske representere merarbeid.

Loven om den minkende profittraten, som uttrykk for den samme eller til og med en større merverdirate, betyr med andre ord at en hvilken som helst mengde av gjennomsnittlig samfunnsmessig kapital, la oss si en kapital på 100, inneholder en stadig økende andel av arbeidsmidler og en stadig minkende andel levende arbeid. Derfor, siden den totale mengden levende arbeid som tilføres produksjonsmidlene avtar i forhold til verdien av disse produksjonsmidlene, følger det at det ubetalte arbeidet og mengden av verdi dette uttrykkes i, må minke sett i forhold til verdien av den totalt investerte kapitalen. Eller: En stadig mindre brøkdel av den investerte totalkapitalen blir forvandla til levende arbeid, og denne totalkapitalen suger derfor i forhold til sin størrelse opp mindre og mindre merarbeid, til tross for at den ubetalte delen av det arbeidet som blir tatt i bruk, samtidig

kan vokse sett i forhold til den betalte delen. Den relative nedgangen i variabel og økinga i konstant kapital, uansett hvor mye begge deler skulle vokse i absolutt størrelse, er, som vi har sagt, kun et annet uttrykk for arbeidets økte produktivitet.

La en kapital på 100 inneholde  $80k + 20v$  og den sistnevnte være lik 20 arbeidere. La graden av merverdi være 100%, dvs. arbeiderne arbeider halve dagen for seg sjøl og den andre halvparten for kapitalisten. La nå kapitalen på 100 i et mindre utvikla land være lik  $20k + 80v$ , og la det sistnevnte være lik 80 arbeidere. Men disse arbeiderne trenger  $\frac{2}{3}$  av dagen for seg sjøl, og arbeider bare  $\frac{1}{3}$  for kapitalisten. Med alt annet likt produserer arbeiderne i det første tilfellet en verdi på 40, og i det andre 120. Den første kapitalen produserer  $80k + 20v + 20s = 120$ ; profittraten = 20%. Den andre kapitalen,  $20k + 80v + 40s = 140$ ; profittraten 40%. I det andre tilfellet er derfor profittraten dobbelt så stor som i det første, til tross for at merverdiraten i den første er lik 100%, som er det doble av det andre som kun er 50%. Årsaken til dette er at en kapital av den samme størrelsesorden tilegner seg merarbeidet til bare 20 arbeidere i det første tilfellet mot 80 arbeidere i det andre tilfellet.

Loven om den stadig minkende graden av profitt, eller den relative nedgangen i tilegna merarbeid i forhold til mengden materialisert arbeid satt i bevegelse av levende arbeid, hindrer ikke på noen som helst måte at den absolutte mengden av utbytta arbeid satt i bevegelse av den samfunnsmessige kapitalen, og som følge av dette den abso-

lutte mengde av merarbeid den tilegner seg, vokser; og hindrer heller ikke at de kapitaler som er under kontroll av de enkelte kapitalister kan forbruke en økende mengde arbeid, og følgelig merarbeid, det sistnevnte også til tross for at antallet arbeidere de ansetter ikke øker.

Ta en antatt arbeidende befolkning på si, to millioner. Forutsett også lengden og intensiteten til den gjennomsnittlige arbeidsdagen, og lønnsnivået, og derved er forholdet mellom nødvendig arbeid og merarbeid gitt. I dette tilfellet produserer alltid det totale arbeid til disse to millioner den samme mengde verdi, det samme gjelder deres merarbeid uttrykt i merverdi . Men med veksten i konstant (fast og sirkulerende) kapital satt i bevegelse av dette arbeidet, avtar denne produserte mengde verdi i forhold til verdien av denne kapitalen, hvis verdi øker med mengden, om ikke i samme takt. Dette forholdet, og dermed profittraten, minker til tross for det faktum at mengden levende arbeid som kapitalen styrer over er den samme som tidligere, og at den suger opp samme mengde merverdi. Den endrer seg fordi mengden materialisert arbeid satt i bevegelse av det levende arbeidet øker, og ikke fordi mengden levende arbeid har minkaa. Nedgangen er relativ, ikke absolutt, og har faktisk ingenting å gjøre med den absolutte mengden arbeid og merarbeid satt i bevegelse. Minkinga av profittraten forårsakes ikke av en absolutt, men kun av en relativ nedgang i den variable delen av den totale kapitalen, dvs. dens nedgang i forhold til den konstante delen.

Det som gjelder for en hvilken som helst gitt mengde arbeid og merarbeid gjelder også for en voksende mengde arbeidere, og gjelder således, utfra de ovennevnte antakelser, for en hvilken som helst voksende mengde av arbeid satt under kapitalens kommando, og for dens ubetalte del - merarbeidet særskilt. Dersom den arbeidende befolkninga øker fra to millioner til tre, og dersom den variable kapitalen investert i lønninger også øker fra to til tre millioner, mens den konstante kapitalen øker fra fire til femten millioner, da øker under den ovennevnte forutsetning av en konstant arbeidsdag og en konstant merverdirate, mengden merarbeid og merverdi med det halve, dvs. 50%, fra to millioner til tre. Likevel, til tross for denne veksten, med 50% i den absolutte mengden av merarbeid og dermed merverdi, minker forholdet mellom den variable og den konstante kapitalen fra 2:4 til 3:15, og merverdiraten i forhold til totalkapitalen ville bli (i millioner)

I.  $4k+2v+2s$ ;  $K=6$ ,  $p'=33 \frac{1}{3}\%$ .

II.  $15k+3v+3s$ ;  $K=18$ ,  $p'=16 \frac{2}{3}\%$ .

Mens mengden merverdi har økt med en halvdel, har profitraten minka med en halvdel. Men profitten er kun merverdien regna i forhold til den totale samfunnsmessige kapitalen, og mengden profitt, dens absolutte størrelse, er samfunnsmessig sett, lik den absolutte størrelsen til merverdien. Den absolutte mengden profitt, dens totale størrelse, ville derfor ha vokst med 50% til tross for dens enorme relative nedgang i forhold til den totalt investerte kapitalen, dvs. til tross for den enorme minkinga av den generelle profitraten. Antallet arbeidere ansatt av kapitalen, det vil si den absolutte mengde arbeid denne setter i beve-

gelse og derfor den absolutte mengden merarbeid sugd opp av denne, mengden merverdi produsert av denne, og derfor den absolutte mengden profitt produsert av denne, kan følgelig øke, og stadig øke, til tross for den vedvarende minkinga av graden av profitt. Og dette er ikke bare mulig. Sett bort fra midlertidige svingninger må det være slik, utfra grunnlaget for den kapitalistiske produksjonen.

Den kapitalistiske produksjonsprosessen er i sitt vesen samtidig en akkumulasjonsprosess. Vi har vist at med utviklinga av den kapitalistiske produksjonen, øker mengden verdier som må reproduseres og vedlikeholdes, etterhvert som arbeidets produktivitet øker, også dersom mengden arbeidskraft tatt i bruk skulle forbli konstant. Men med utviklinga av arbeidets samfunnsmessige produktivitet, vokser mengden av produserte bruksverdier, iberegna produksjonsmidler, enda raskere. Det økte arbeidet som må tilegnes for å kunne gjøre om denne økte rikdommen til kapital, avhenger ikke av verdien, men av mengden av disse produksjonsmidler (medregna forbruksmidler), fordi arbeiderne ikke forholder seg til verdien, men til bruksverdien til produksjonsmidlene i produksjonsprosessen. Men sjølve akkumulasjonen og konsentrasjonen av kapital som følger med denne, er et viktig materielt middel for økning av produktiviteten. Følgelig leder denne veksten i produksjonsmidler til veksten av den arbeidende befolkninga, dannelsen av en ekstra befolkning, som samsvarer med merkapitalen eller til og med overgår dens generelle behov, for på den måten å føre til en overbefolkning av arbei-

dere. Et midlertidig overskudd av merkapital i forhold til den arbeidende befolkning den har under sin kommando, ville ha en tosidig effekt. Det ville på den ene sida, gjennom å øke lønningene, lindre de ulykkelige forhold som desimerer arbeidernes avkom, og ville gjøre ekteskap enklere, for så å gradvis øke befolkninga. På den andre sida, ved å ta i bruk metoder som gir relativ merverdi (innføring og forbedring av maskineri), ville dette framkalle en mye raskere, kunstig relativ overbefolkning, som i sin tur ville bli et drivhus for en virkelig rask forplantning i befolkninga, fordi, under kapitalistisk produksjon, avler elendighet befolkning.

Det følger derfor av seg sjøl utfra den kapitalistiske akkumulasjonsprosessens natur, som kun er en side ved den kapitalistiske produksjonsprosessen, at den økte mengden produksjonsmidler som skal gjøres om til kapital, alltid finner en tilsvarende økning eller enda større økning av en utsugbar arbeiderbefolkning. Etterhvert som produksjons- og akkumulasjonsprosessen skrider fram, må mengden av tilgjengelig og tilegna merarbeid, og dermed absolutt mengde profitt tilegnet av den samfunnsmessige kapitalen, vokse. Men, de samme produksjons- og akkumulasjonslovene innebærer at mengden og verdien til den konstante kapitalen øker i et stadig høyere tempo, enda raskere enn den variable delen av kapitalen som er investert i levende arbeid. Dermed skaper de samme lovmessigheter en absolutt voksende mengde profitt for den samfunnsmessige kapitalen, og en minkende profitttrate.

Vi har her helt se bort fra at det med utviklinga av den kapitalistiske produksjonen og den medfølgende utviklinga av produktiviteten til det samfunnsmessige arbeidet og mangedoblinga av produksjonsgrener, og dermed produkter, så representerer den samme mengde verdi en stadig økende mengde bruksverdier og behovstilfredstillelse.

Utviklinga av den kapitalistiske produksjonen og akkumulasjonen utvikler arbeidsprosessene etter en stadig stigende målestokk, og gir dem derved stadig større dimensjoner, og medfører følgelig stadig større kapitalinvesteringer for hver enkelt etablering. Den økende konsentrasjon av kapitalene (samtidig med en økning i antallet kapitalister, men dog i mindre skala) er derfor en av dens materielle forutsetninger så vel som en av dens resultater. Hånd i hånd med denne utviklinga, i vekselvirkning, skjer det en stadig økende ekspropriasjon av de mer eller mindre direkte produsentene. På denne måten oppstår det derfor en situasjon for de enkelte kapitalistene der de har kommando over økende arbeiderhærer (uavhengig av hvor mye den variable kapitalen skulle minke i forhold til den konstante), slik at mengden merverdi og dermed profitt som de tilegner seg, vokser samtidig med og til tross for minkinga av profittraten. Grunnene til konsentrasjonen av store arbeiderhærer under kommandoen til den enkelte kapitalist er akkurat de samme som øker mengden av investert fast kapital, hjelpematerialer og råmaterialer, i en økende andel sett i forhold til mengden av anvendt levende arbeid.

Det trengs ved dette punktet ikke mer enn en

bemerkning om at; gitt en bestemt arbeidende befolkning, må mengden merverdi og dermed mengden profitt vokse dersom merverdiraten vokser, enten gjennom en forlengelse eller intensivering av arbeidsdagen, eller gjennom et fall i lønningenes verdi på grunn av en økning i arbeidets produktivitet, og at den absolutte mengden profitt må vokse til tross for den relative nedgangen i variabel kapital sett i forhold til den konstante.

Den samme utviklinga av produktiviteten til det samfunnsmessige arbeidet, de samme lovene som kommer til uttrykk i en relativ nedgang i variabel i forhold til total kapital og i den dermed framskynda akkumulasjonen - mens denne akkumulasjonen i sin tur blir utgangspunktet for en videreutvikling av produktiviteten og en videre relativ nedgang i den variable kapitalen - denne samme utviklinga framtrer, bortsett fra midlertidige svingninger, som en vedvarende økning i den totale mengden sysselsatt arbeidskraft og en vedvarende økning i den absolutte mengden av merverdi, og dermed profitt.

Hvordan skal vi da presentere denne tveeggede loven som innebærer en minking av graden av profitt samtidig med en økning i den absolutte mengden av profitt, med utspring i de samme årsaksforhold? En lov som er basert på det faktum at mengden merarbeid og dermed merverdi, under disse gitte omstendighetene øker, og at profitt og merverdi, når det gjelder totalkapitalen eller den enkelte kapitalen som en brøkdel av totalkapitalen, er identiske størrelser?

La oss ta en brøkdel av kapitalen og fra denne beregne profittraten, f.eks. 100. Disse 100 representerer totalkapitalens gjennomsnittlige sammensetting, la oss si  $80k + 20v$ . Vi har sett i denne bokas andre del at den gjennomsnittlige profittraten i de ulike produksjonsbransjene ikke blir avgjort av sammensettinga til den enkelte kapitalen, men av den gjennomsnittlige samfunnsmessige sammensettinga. Etterhvert som den variable kapitalen minker i forhold til den konstante, og dermed også som en andel av den totale kapitalen på 100, minker profittraten, dersom utbyttingas intensitet er uendra, eller til og med øker; dermed minker merverdiens relative størrelse, det vil si at dens relative størrelse i forhold til den totalt investerte kapitalen på 100 blir mindre. Men det er ikke bare denne relative størrelsen som minker. Mengden merverdi eller profitt sugd opp av totalkapitalen på 100 minker også absolutt. Ved en merverdirate på 100%, produserer en kapital med  $60k + 40v$  en merverdimengde og dermed profitt på 40; en kapital av  $70k + 30v$  gir en mengde profitt på 30; og med en kapital på  $80k + 20v$  synker profitten til 20. Denne nedgangen gjelder mengden av merverdi og dermed profitt, og henger sammen med det faktum at den totale kapitalen på 100 sysselsetter mindre levende arbeid, setter i bevegelse mindre merarbeid, og produserer derfor mindre merverdi, når graden av utbytting av arbeidet er lik. Med utgangspunkt i en hvilken som helst brøkdel av den samfunnsmessige kapitalen, dvs. en kapital med gjennomsnittlig sammensetting, som en standard for å måle merverdi - og dette er tilfelle for en hvilken som helst beregning av profitt - er en relativ nedgang i merverdien alltid iden-

tisk med en absolutt nedgang. I eksemplene over synker profittraten fra 40% til 30% til 20%, fordi mengden merverdi og dermed profitt produsert av den samme kapitalen, faktisk synker fra 40 til 30 og til 20. Siden størrelsen på kapitalens verdi, som merverdien blir målt fra, er 100, vil en nedgang i merverdiraten til denne gitte størrelsen kun være et annet uttrykk for nedgangen i den absolutte størrelsen til merverdi og profitt. Dette er faktisk en tautologi. Men som det har blitt vist, det faktum at denne nedgangen skjer, springer ut av naturen til utviklinga av den kapitalistiske produksjonsprosessen.

På den andre sida er det de samme årsaksforholda som bringer fram en absolutt nedgang i merverdi og dermed profitt på en gitt kapital, og dermed også profittraten beregna i prosent, som også bringer fram en økning i den absolutte mengden av merverdi, og dermed profitt tilegna av den samfunnsmessige kapitalen (dvs. av kapitalistene som helhet). Hvordan forklarer vi dette, hva er dette avhengig av, dvs. hvilke forhold gjør seg gjeldende i denne åpenbare motsetning?

Dersom en tilfeldig brøkdel av den samfunnsmessige kapitalen=100, og kapitalen på 100 med en gjennomsnittlig samfunnsmessig sammensetting derfor er en gitt størrelse, vil en minking av profittraten skje samtidig med en nedgang i den absolutte profittmengden, da kapitalen som den blir målt utifra, i dette tilfellet, er en konstant størrelse, så er derimot størrelsen på den samfunnsmessige totalkapitalen, på samme måte som kapital i henda på de enkelte kapitalistene, en variabel

størrelse, som må variere i omvendt forhold til nedgangen i dens variable del, om den skal være i samsvar med våre forutsatte betingelser.

I vårt siste eksempel var merverdien, eller profitten 40 når den prosentvise sammensettinga var  $60k + 40v$ , og dermed var profitttraten 40%. La oss forutsette at totalkapitalen med dette nivået på sammensettinga var en million. Da var altså den totale merverdien, og dermed den totale profitten 400 000. Hvis da sammensettinga seinere =  $80k + 20v$ , mens graden av utbytting forble uendra, ville merverdien eller profitten til hver 100 være 20. Men siden den absolutte mengden merverdi eller profitt øker, slik det er blitt demonstrert, til tross for den minkende profitttraten eller nedgangen i produksjonen av merverdi i hvert enkelt 100 av kapital - la oss si fra 400 000 til 440 000, da skjer dette kun fordi den totale kapitalen, som ble til samtidig med denne nye sammensettinga, har økt til 2 200 000. Mengden totalkapital satt i bevegelse har økt med 220%, mens profitttraten har minka med 50%. Hadde totalkapitalen bare fordobla seg, ville den ved 20% profitttrate, måttet produsere like mye merverdi som den gamle kapitalen på 1 000 000 produserte med 40% profitttrate. Hadde den vokst til mindre enn det doble, hadde den produsert mindre merverdi eller profitt enn den gamle kapitalen på 1 000 000, som i sin første sammensetting ville ha måttet vokse fra 1 000 000 til ikke mere enn 1 100 000 for å øke merverdien fra 400 000 til 440 000.

Vi møter her igjen den tidligere beskrevne loven om at den relative nedgangen til den variable

kapitalen, og dermed utviklinga av den samfunnsmessige produktiviteten til arbeidet, omfatter en stadig økende mengde total kapital for å sette i bevegelse den samme mengde arbeidskraft og utsuge den samme mengde merarbeid. Følgelig utvikles muligheten for et relativt overskudd av arbeidere proporsjonalt med framskritt tatt av den kapitalistiske produksjonen, ikke fordi produktiviteten til det samfunnsmessige arbeidet synker, men fordi det øker. Den oppstår derfor ikke pga. et absolutt misforhold mellom arbeid og forbruksmidler, eller produksjonsmidlene til disse forbruksmidler, men utfra et misforhold som har sin bakgrunn i den kapitalistiske utbyttinga av arbeidet, et misforhold mellom kapitalens stadig økende vekst og dennes relativt sett minkende behov for en økende befolkning.

Dersom profitttraten minker med 50%, vil den halveres. Dersom profittmengden skal forbli den samme, må kapitalen dobles. For at mengden profitt skal forbli den samme samtidig som profitttraten minker, må multiplikatoren som indikerer veksten i total kapitalen være lik divisoren som indikerer nedgangen i profitttraten. Dersom profitttraten minker fra 40 til 20, må den totale kapitalen øke tilsvarende med forholdet 20:40 for å oppnå samme resultat. Dersom profitttraten minsker fra 40% til 8%, vil kapitalen måtte øke med forholdet 8:40, dvs. 5 ganger. En kapital på 1 000 000 med 40% produserer 400 000, og en kapital på 5 000 000 med 8% produserer også 400 000. Dette gjelder dersom vi ønsker at resultatet skal forbli det samme. Men dersom resultatet skal bli høyere, må kapitalen vokse i en høyere takt enn pro-

fittraten minker. Med andre ord, for at den variable delen av den totale kapitalen ikke skal forbli den samme, sett absolutt, men øke absolutt, til tross for dens minkende prosentandel av total kapitalen, må den totale kapitalen vokse i en raskere takt enn det prosentandelen til den variable kapitalen minker. Den må vokse så mye at i dens nye sammensetting vil den ha behov for mer enn den gamle andelen variabel kapital til kjøp av arbeidskraft. Dersom den variable andelen av en kapital=100 skulle minke fra 40 til 20, må den totale kapitalen bli større enn 200 for å kunne sysselsette en større variabel kapital enn 40.

Også i det tilfellet at den utbytta mengden av den arbeidende befolkninga skulle forbli konstant, og man bare økte lengden og intensiteten til arbeidsdagen, ville mengden investert kapital måtte øke siden den måtte være større for å sysselsette den samme mengde arbeid som under de gamle utbyttingsforholda, etter at kapitalens sammensetting er endret.

Derved uttrykkes utviklinga av arbeidets samfunnsmessige produktivitet med utviklinga av den kapitalistiske produksjonen på den ene sida i en tendens til at profitraten minker tiltakende, og på den andre sida i en tiltakende vekst i den absolutte mengden tilegna merverdi, eller profit; så, sett under ett, skjer det en relativ nedgang i den variable kapitalen og profitten samtidig med en absolutt økning av begge. Denne tosidige effekten kan, som vi har sett, kun uttrykke seg i en vekst i total kapitalen i en enda raskere takt enn den profitraten minker med. For at en variabel kapital

som øker absolutt skal sysselsettes av en kapital med høyere sammensetting, eller av en kapital i hvilken den konstante kapitalen øker relativt sterkt, må totalkapitalen ikke bare vokse proporsjonalt med dens høyere sammensetting, men enda raskere. Av dette følger da at etterhvert som den kapitalistiske produksjonsmåten utvikler seg, trengs det en stadig større mengde kapital for å sysselsette den samme, for ikke å si en økt, mengde arbeidskraft. Derfor, med en kapitalistisk basis, skaper arbeidets økende produktivitet med nødvendighet og permanent en tilsynelatende overbefolkning av arbeidere. Dersom den variable kapitalen utgjør kun  $1/6$  av totalkapitalen i stedet for den tidligere  $1/2$ , må totalkapitalen tredobles for å sysselsette den samme mengde arbeidskraft. Og dersom dobbelt så mye arbeidskraft skal sysselsettes, må totalkapitalen økes med det seksdobbelte.

Sosialøkonomien, som hittil ikke har evna å forklare loven om at profittraten tenderer å minke, pekte sjøltrøstende på den økende mengden profitt, dvs. på veksten i den absolutte størrelsen til profitten, være seg for den enkelte kapitalisten, eller for den samfunnsmessige kapitalen, men også dette var kun basert på spekulasjon og plattheter.

Å si at mengden profitt blir bestemt av to faktorer - først profittraten og dernest mengden kapital investert til denne raten - er ikke annet enn en tautologi. Det er derfor bare en logisk konsekvens av denne tautologien å si at det er muligheter for at mengden profitt kan vokse til tross for at pro-

fittraten samtidig minker. Det hjelper oss ikke ett eneste skritt videre, siden det er like mulig for kapitalen å øke uten at mengden profitt vokser, og den kan vokse til og med når mengden profitt synker. For 100 med 25% gir 25 og 400 med 5% gir kun 20. <sup>(1)</sup> Men dersom de samme årsaksforhold som får profittraten til å minke også fremmer akkumulasjonen dvs. dannelsen av forøkt kapital, og dersom hver enkel forøkt kapital sysselsetter mere arbeid og produserer ekstra merverdi; på den andre sida, dersom sjølve minkinga av profitt-raten innbefatter den kjensgjerning at den konstante kapitalen, og med den hele den gamle kapitalen, har økt, da slutter denne prosessen å være et mysterium. Vi skal se seinere hva slags forfalskninger noen folk tyr til i sine beregninger for å fjerne muligheten for en økning i profittmengden samtidig med en minkinga av profittraten.

Vi har sett hvordan de samme årsaksforhold som fører til en tendens til at profittraten minker også fører til en akselererende kapitalakkumulasjon, og dermed en økning av den absolutte størrelsen, eller totale mengden merarbeid (merverdi, profitt) som denne tilegner seg. Liksom konkurransen, og dermed bevisstheten til konkurransens utøvere, gjør at alt framtrer snudd opp ned, framtrer også denne loven, denne indre og nødvendige sammenheng mellom to tilsynelatende motsigende fenomener på samme måte. Det er opplagt innafor de størrelser man opererer med i det ovenstående, at en kapitalist som kontrollerer en stor kapital vil motta en større mengde profitt enn en liten kapitalist som tjener tilsynelatende høye profitter. Til og med en overflatisk undersøkelse av konkurran-

sen viser videre at under gitte omstendigheter, når den større kapitalisten ønsker å gjøre rom for seg sjøl på markedet, og skvise ut de mindre, slik det skjer i krisetider, tar han dette forhold i praktisk bruk, dvs. han senker sin profitttrate med vilje for å presse de mindre ut av banen. Særlig handelskapital, som vi skal beskrive i detalj seinere, viser fenomener som ser ut til å kunne knyttes til en minking av profitttraten i forbindelse med en ekspansjon av virksomheten og dermed kapitalen. Det vitenskapelige uttrykket for denne feilaktige ideen vil bli vist seinere. Lignende overflatiske observasjoner kommer av en sammenligning av profitttrater i ulike typer virksomhet, der forskjellen ligger i om man er underlagt den frie konkurransen eller har monopol. Den svært overflatiske ideen i hjernene til konkurransens bærere finnes hos Roscher, nemlig, at en minking av profitttraten er "klokere og mere humant".

Her framtrer nedgangen i profitttraten som et resultat av en økning av kapitalen og av en medfølgende beregning gjort av kapitalisten om at mengden profitter han får i lomma vil være større ved en mindre profitttrate. Hele denne ideen (med unntak av Adam Smith, som vi skal omtale seinere) hviler på en fullstendig misforståelse av hva den generelle profitttraten er, og på den umodne antakelsen at priser blir bestemt av å påplusse en større eller mindre, tilfeldig kvote profitt til varenes virkelige verdi. Disse umodne ideene oppstår med nødvendighet pga. den bakvendte måten de iboende lovene til den kapitalistiske produksjonen framtrer på i konkurransen.

Loven om at en minking av profitttraten forårsaka av utviklinga av produktiviteten blir ledsaga av en økning i mengden profitt, uttrykker seg også i det faktum at et fall i vareprisene produsert av kapital, blir ledsaga av en relativ økning av profittmengden disse inneholder, som da blir realisert ved deres salg.

Ettersom produktivitetsutviklinga og den tilsvarende høyere sammensettinga av kapitalen setter i bevegelse en stadig økende mengde produksjonsmidler ved hjelp av en stadig minkende mengde arbeid, absorberer hver enkelt brøkdel av det totale produkt, dvs. hver eneste vare, eller hvert eneste vareparti i den totale produktmengden, mindre levende arbeid, og inneholder også mindre materialisert arbeid, både når det gjelder forringinga av den anvendte faste kapitalen og når det gjelder råmaterialer og hjelpestoffer som forbrukes. Av dette følger at hver enkelt vare inneholder en mindre sum arbeid som er materialisert i produksjonsmidlene og en mindre sum arbeid nytilsatt under produksjonen. Dette får prisen til den enkelte varen til å falle. Men mengden profitt som finnes i de enkelte varene kan likevel øke dersom andelen av den absolutte eller relative merverdien øker. Varen inneholder mindre nytilsatt arbeid, men dens ubetalte del vokser i forhold til dens betalte del. Men, dette gjelder kun innafor bestemte begrensninger. Med den voldsomme nedgangen i den absolutte mengden levende nytilsatt arbeid, som er inkorporert i de enkelte varene, etterhvert som produksjonen utvikles, vil den absolutte mengden ubetalt arbeid, som disse inne-

holder, likeledes minke uansett hvor mye den må ha vokst i forhold til den betalte delen. Mengden profitt for hver enkelt vare vil krympe anselig med utviklinga av arbeidets produktivitet, til tross for en økning av merverdiraten. Og denne nedgangen blir, på lik linje med minkinga av profittraten, bare forsinka av at elementene i den konstante kapitalen blir billigere, og av de andre omstendighetene - lagt fram i den første delen av denne boka - som øker profittraten ved en gitt eller til og med ved en minkende merverdirate.

At prisen faller på de enkelte varene som til sammen utgjør det totale produktet til en kapital, betyr helt enkelt at en bestemt mengde arbeid blir realisert i en større mengde varer, på den måten at hver enkelt vare inneholder mindre arbeid enn tidligere. Dette er tilfellet også om prisen til en bestemt del av den konstante kapitalen, som f.eks. råmaterialer skulle stige. Utenom noen få enkelttilfeller (f.eks. dersom arbeidsproduktiviteten gjør alle elementene til den konstante og variable kapitalen billigere samtidig), vil profittraten minke til tross for en større merverdirate, 1) fordi, til og med en større ubetalt del av den mindre totale mengden av nytilsatt arbeid er mindre enn en mindre brøkdel ubetalt av den tidligere større mengden, og 2) fordi den høyere sammensettinga av kapitalen blir uttrykt i den enkelte vare gjennom det faktum at den delen av verdien hvor nylig tilsatt arbeid blir materialisert, minker i forhold til den delen av dens verdi som representerer råmaterialer, hjelpestoffer, og slitasjen på den faste kapitalen. Denne endringa i forholdet mellom de ulike delene som tilsammen utgjør prisen til de

enkelte varene, dvs. nedgangen til den delen av prisen der det nytilsatte levende arbeidet blir materialisert, og økningen av den delen av prisen der tidligere materialisert arbeid er representert, er formen som nedgangen til den variable i forhold til den konstante kapitalen får, i prisen til den enkelte varen. På samme måte som denne nedgangen er absolutt for en bestemt mengde kapital, la oss si 100, er den også absolutt for hver enkel vare som en brøkdel av den reproduserte kapitalen. Men, dersom den beregnes kun utfra prisen til elementene i en enkelt vare vil profittraten framtre forskjellig fra hva den egentlig er. Og av følgende årsak:

[ Profittraten blir beregna av den totaltinvesterte kapitalen, men utfra en bestemt tidsperiode, i virkeligheten ett år. Profittraten er andelen merverdi, eller profitt produsert og realisert på ett år i forhold til den totale kapitalen i prosent. Dersom man ikke beregner et år, men beregner utfra omslagsperioden til den investerte kapitalen vil derfor profittraten ikke nødvendigvis lik. Det er bare når omslaget til kapitalen er nøyaktig ett år at de to er sammenfallende.

Sagt på en annen måte er profitten tjent i løpet av ett år kun summen av profitten på de enkelte varene produsert og solgt i løpet av det samme året. Dersom vi beregner profitten utfra sjølkosten til varene, får vi en profittrate =  $p/k$  der  $p$  står for profitten realisert på ett år, og  $k$  for summene av kostnadsprisene til varer produsert og solgt i samme periode. Det er opplagt at denne profittraten  $p/k$  ikke vil sammenfalle med den virkelige profittraten  $p/K$ , profittmengden delt med totalkapitalen.

talen, dersom ikke  $k=K$ , dvs. unntatt når kapitalens omslag er nøyaktig ett år.

La oss ta tre ulike tilstander til en gitt industriell kapital.

I. En kapital på £8000 produserer og selger hvert år 5000 enheter av en vare til 30 shilling per stykk, på den måten får den en årlig omsetning på £7500. Den får en profitt på hver enhet på 10 shilling, eller £2500 per år. Hver enhet inneholder altså 20 shilling investert kapital og 10 shilling profitt, slik at profittraten per enhet er  $10/20 = 50\%$ . I summen på £7500 som er omsatt er £5000 investert kapital og £2500 er profitt; profitten i forhold til omsetninga  $p/k$ , er likeledes 50%. Men beregna utfra den totale kapitalen blir profittraten  $p/K = 2500/8000 = 31 \frac{1}{4}\%$ .

II. La oss si at kapitalen øker til £10000. På grunn av arbeidets økte produktivitet evner den å produsere 10000 enheter av varen til en sjølkost pris av 20 shilling per enhet. La oss anta at varen blir solgt med en profitt på 4 shilling, dvs. 24 shilling per enhet. I så tilfelle blir prisen på det årlige produkt = £12000 av hvilket £10000 er investert kapital og £2000 er profitt.  $p/k = 4/20$  per stykk eller  $2000/10000$  beregna utfra den årlige omsetninga, eller i begge tilfeller = 20%. Og siden totalkapitalen er lik sjølkostprisene, nemlig £10000, følger det at  $p/K$ , den virkelige profittraten i dette tilfellet også er 20%.

III. La kapitalen øke til £15000 på grunn av arbeidets stadig økende produktivitet, og la det årlig produsere 30000 enheter av varen til en kostnadspris på 13 shilling per enhet, hver enkelt enhet

blir solgt med 2 shilling i profitt, dvs. 15 shilling. Den årlige omsetninga blir derfor =  $30000 \times 15$  shilling = £22500 av hvilket £19500 er investert kapital og profitten er £3000.  $p/k$  er da =  $2/13 = 3000/19500 = 15 \frac{5}{13} \%$ . Men  $p/K = 3000/15000 = 20\%$ .

Vi ser derfor at det bare i tilfelle II, der den omsatte kapitalverdien er lik totalkapitalen, blir profitt-raten per enhet eller per omsatt totalmengde den samme som for profitt-raten beregna utfra total-kapitalen. I tilfelle I, der den omsatte mengden er mindre enn totalkapitalen, blir profitt-raten beregna utfra kostnadsprisen til varen større; og i tilfel-le III der totalkapitalen er mindre enn den omsat-te mengden, blir den mindre enn den virkelige raten beregna utfra totalkapitalen. Dette er en allmenn regel.

I forretningspraksis blir omsetninga vanligvis beregna upresist. Det blir antatt at kapitalen har blitt omsatt en gang så snart summen av de reali-serte vareprisene er lik summen av investert totalkapital. Men kapitalen kan kun gjennomføre et helt omslag når summen av kostnadsprisen til de realiserde varene er lik summen av totalkapita-len. - F.E.]

Dette viser på nytt hvor viktig det er i kapitalis-tisk produksjon å ikke vurdere enkeltvarer eller vareproduktet i en gitt periode isolert, som en enkel vare, den må heller betraktes som et pro-dukt av investert kapital og i forhold til totalkapi-talen som produserer denne varen.

Profittraten må beregnes gjennom å måle mengden av produsert og realisert merverdi ikke bare i forhold til den forbrukte delen av kapitalen som finnes igjen i varene, men denne delen pluss den delen av den ubrukte men anvendte kapitalen som fortsetter å fungere i produksjonen. Men mengden profitt kan ikke være lik noe annet enn mengden profitt eller merverdi som finnes i sjølve varene, og som må realiseres ved deres salg.

Dersom industriens produktivitet øker, faller prisen til den enkelte vare. Den inneholder mindre arbeid, betalt og ubetalt. La oss anta at den samme arbeidsprosessen produserer tre ganger dens tidligere produkt. Det blir da  $\frac{2}{3}$  mindre arbeid i hvert enkelt produkt. Og da profitt kun kan utgjøre en del av mengden arbeid som finnes i en enkelt vare, må mengden profitt minke, og dette skjer innafor gitte grenser, også dersom merverdiraten øker. Uansett, mengden profitt på det totale produktet synker ikke under den opprinnelige profittmengden så lenge kapitalen sysselsetter det samme antall arbeidere med samme utbyttingsgrad. (Dette kan også gjelde dersom færre arbeidere blir sysselsatt ved en større utbyttingsgrad.) Fordi mengden profitt synker for det enkelte produkt i forhold til økninga i antallet produkter. Mengden profitt forblir den samme, til tross for at den blir fordelt på en annen måte i den totale varemengden. Dette forandrer heller ikke på fordelinga mellom arbeidere og kapitalister av verdimengden skapt av det nytilsatte arbeidet. Mengden profitt øker ikke så lenge som den samme mengden arbeid blir sysselsatt, unntatt når det ubetalte merarbeidet øker, eller, dersom utbyttingsgraden

forblir den samme, når antallet arbeidere vokser. Eller så kan begge disse faktorene virke samtidig. I alle disse tilfellene må det forøvrig i overensstemmelse med vår antakelse forutsettes en økning av den konstante kapitalen i forhold til den variable, og en økning i mengden total kapital - den enkelte vare inneholder en mindre mengde profitt, og profittraten minker også når den beregnes utfra den enkelte vare. En gitt mengde nytillatt arbeid materialiserer seg i en større mengde varer. Og prisen til den enkelte vare synker. Teoretisk sett kan profittraten forbli den samme, til tross for at prisen til den enkelte varen synker som et resultat av arbeidets økte produktivitet, og dermed, til tross for at mengden av denne billigere varen øker samtidig, f.eks. dersom økningen av arbeidets produktivitet opptrer samtidig og likt på alle elementene i varen, slik at elementenes samla pris synker i samme forhold som arbeidets produktivitet øker, mens det gjensidige forholdet mellom de ulike elementene til vareprisen forblir det samme. Profittraten kunne til og med øke, dersom en økning i merverdiraten skjedde samtidig med en klar reduksjon av verdien til elementene i den konstante- og spesielt den faste-kapitalen. Men, som vi har sett, i virkeligheten vil profittraten minke i det lange løp. Ikke i noe tilfelle gir en nedgang i prisen til en enkeltvare av seg sjøl en idé om profittraten. Alt avhenger av den totale mengde kapital som er investert for dens produksjon. F.eks. dersom prisen for en yard tøy synker fra 3 til  $1 \frac{2}{3}$  shilling, og vi vet at den før prisnedgangen inneholdt  $1 \frac{2}{3}$  shilling konstant kapital,  $\frac{2}{3}$  shilling lønn og  $\frac{2}{3}$  shilling profitt, mens den etter nedgangen inneholder 1 shilling konstant kapital

og 1/3 shilling lønn og 1/3 shilling profitt, så kan vi ikke si om profitttraten har forblitt den samme eller ikke. Dette avhenger av om og med hvor mye totalkapitalen har økt, og hvor mange flere yards den produserer i et gitt tidsrom.

Fenomenene som springer ut av egenskapene til den kapitalistiske produksjonsmåten, at arbeidets økte produktivitet betyr en nedgang i prisen til den enkelte vare, eller en bestemt mengde varer, en økning i antallet varer, en nedgang i profittmengden i den enkelte vare og i profitttraten til de samlede varene, og en økning av profittmengden i den totale mengden varer - dette fenomenet framtrer på overflata kun som en reduksjon av profittmengden i den enkelte vare, en nedgang i dens pris, en økning i mengden profitt på den totale mengde varer produsert av den samfunnsmessige kapitalen eller av totalkapitalen til den enkelte kapitalist. Det blir da betrakta som om kapitalisten frivillig plusser på mindre profitt i prisen til den enkelte varen, og tjener det inn igjen ved at han produserer et større antall varer. Denne ideen hviler på antakelsen om profitt ved avhendelse, som i sin tur har sitt opphav i forestillingene til handelskapitalen.

Vi har tidligere sett i bok I (4. og 7. del) at det at mengden varer vokser samtidig med arbeidets produktivitet, og at den enkelte vare som sådan blir billigere, ikke påvirker forholdet mellom betalt og ubetalt arbeid i den enkelte vare, til tross for at prisen faller (så lenge disse varene ikke inngår som bestemmende faktorer i arbeidskraftas pris).

Ettersom alle ting framtrer forvrenget i konkurransen, nemlig oppned, kan de enkelte kapitalistene forestille seg: 1) at han reduserer sin profitt på den enkelte vare ved å senke dens pris, men likevel får større profitt gjennom å selge en større mengde varer; 2) at han setter prisen på de enkelte varene, og så bestemmer han prisen til det totale produktet gjennom å gange, mens den opprinnelige prosessen er en delingsprosess, og å gange er kun riktig i annen omgang, basert på denne deling. Vulgærøkonomen gjør i praksis ikke noe mer enn å oversette de enkelte forestillingene til kapitalistene som er i konkurransens vold, til et tilsynelatende mer teoretisk og generalisert språk, og forsøke å bevise gangbarheten til disse forestillingene.

Nedgangen i vareprisene og økningen av profittmengden til den samlede mengden av disse billigere varene er faktisk kun et annet uttrykk for loven om profitttratens minking sett i sammenheng med en samtidig økning i mengden profitt.

Analysen av hvor langt en minkende profitttrate vil falle sammen med økende priser hører ikke mere hjemme her enn det som blir diskutert om punktet om relativ merverdi tidligere i Bok I. En kapitalist som arbeider med forbedra, men ennå ikke generelt adopterte produksjonsmetoder, selger under markedspris, men over sin egen produksjonspris; hans profitttrate øker inntil konkurransen justerer dette. I løpet av denne justeringsperioden blir den andre forutsetninga oppfylt, økningen av den investerte kapitalen. Utfra størrelsen på denne ekspansjonen vil kapitalisten

kunne sysselsette en del av sine tidligere arbeidere, i virkeligheten kanskje alle eller enda flere, under de nye forhold, og dermed produsere den samme eller en enda større mengde profitt.

Noter.

(<sup>1</sup>) " Vi burde også forvente at den samlede profittsum ville vokse til tross for at profittraten på kapitalen kanskje minker som en konsekvens av kapitalakkumulasjonen på jord og økning av lønningene. Det vil si, om man antar at med gjentatte akkumulasjoner av 100 000 pund, profittraten vil minke fra 20 til 19 til 18 til 17%, en vedvarende nedgang i andelen, vi skulle forvente at den totale mengde profitt mottatt av de gjeldende kapitaleierne alltid ville være økende; at den ville være større når kapitalen var 200 000 pund enn når den var 100 000 pund; enda større når den var 300 000 pund og så videre, økende, men i en stadig lavere takt med hver enkelt økning av kapitalen. Denne progresjonen gjelder imidlertid kun for en bestemt tidsperiode; dermed er 19% av 200 000 pund mere enn 20% av 100 000 pund; og igjen er 18% av 300 000 pund mer enn 19% av 200 000 pund; men etter at kapitalen har akkumulert til en svær størrelse og profittene har falt, minsker den videre akkumulasjonen summen av profittene. Altså, anta at akkumulasjonen var 1 000 000 pund og profittene 7%, hele profittmengden blir da 70 000 pund; dersom man nå legger til 100 000 pund til millionen og profittene faller til 6%, 66 000 pund eller en nedgang på 4 000 pund ville kapitaleierne motta, til tross for at den totale mengden kapital vil øke fra 1 000 000 pund til 1 100 000 pund." - Ricardo, Politisk Økonomi,

Kapittel VI (Works, ed. by MacCulloch, 1852, pp 68-69). - Faktum er at det er antatt her at kapitalen øker fra 1 000 000 til 1 100 000, dvs. med 10%, mens profitttraten minker fra 7 til 6 altså med  $14\frac{2}{7}\%$ . Hinc illae lacrimæ! (Derfor disse tårer!)

## KAPITTEL XIV. MOTVIRKENDE KREFTER.

Dersom vi tar i betraktning den enorme utviklinga av det samfunnsmessige arbeidets produktive krefter i løpet av bare de siste 30 åra i forhold til alle forutgående tidsepoker; tar vi spesielt i betraktning den enorme mengden fast kapital, uten å ta med sjølve maskinene, som inngår i sin helhet i den samfunnsmessige produksjonsprosessen, da blir den problemstillinga som hittil har opptatt økonomene; å forklare den minkende profitttraten, erstatta av dens motsetning. Nemlig å forklare hvorfor denne minkinga ikke er sterkere og raskere. Det må være noen motvirkende krefter igang som hindrer og opphever den generelle lovens effekt, og som gir den karakteristikken av kun å være en tendens, av denne grunn har vi referert til den generelle minkinga av profitttraten som en tendens til å minke.

Følgende er de mest allmenne motvirkende kreftene:

### I. UTBYTTINGAS ØKTE INTENSITET.

Utbyttingsgraden av arbeid, tilegnelsen av merarbeid og merverdi kan økes gjennom forlengelsen av arbeidsdagen og høyere arbeidsintensitet. Disse punktene har blitt omfattende behandla i bok I i forbindelse med produksjonen av absolutt og relativ merverdi. Det fins mange måter å intensivere arbeidet på som betyr en økning av konstant i forhold til variabel kapital, og dermed en minking av profitttraten - som å tvinge en arbei-

der til å jobbe med et større antall maskiner. I slike tilfeller - og i de fleste framgangsmåter som tjener produksjonen av relativ merverdi - kan de samme årsaksforholda som øker merverdiraten føre til en nedgang i mengden merverdi, gitt bestemte mengder av investert totalkapital. Men det finnes andre sider ved det å intensivere, sånn som større hastigheter på maskinene, som da forbruker mer råmaterialer på samme tida, men når det gjelder fast kapital betyr det faktum at maskinene slites ut mye fortere, likevel ikke at forholdet mellom deres verdi og prisen til det arbeidet som setter dem i bevegelse påvirkes. Men særlig er det forlengelsen av arbeidsdagen, denne oppfinnelsen til den moderne industrien, som øker mengden av tilegna merarbeid uten å nevneverdig endre forholdet mellom sysselsatt arbeidskraft og den konstante kapitalen den setter i bevegelse, som heller tenderer til å redusere denne konstante kapitalen, relativt sett. Videre har det alt blitt demonstrert - og dette utgjør den virkelige hemmeligheten bak profitttrats tendens til å minke - at tiltakene for å produsere relativ merverdi betyr i sum å omgjøre så mye som mulig av en gitt mengde arbeid til merverdi på den ene sida, og på den andre sida å sysselsette så lite arbeid som mulig i forhold til den investerte kapitalen; slik at de samme årsaker som tillater økninga av intensiteten i utbyttinga hindrer at den samme totalkapitalen kan utbytte en like stor mengde arbeid som tidligere. Disse er de motvirkende kreftene som mens de påvirker en økning av merverdiraten, samtidig fører til en nedgang i mengden av merverdi produsert av en gitt kapital, og dermed en minking av profitttraten . Her bør også nevnes innføringa i

masseomfang av kvinne- og barnarbeid, i og med at hele familien nå må utføre mere merarbeid for kapitalen enn tidligere, også når den totale mengden av deres lønninger øker, noe som ikke alltid er tilfellet.

Alt som fremmer produksjonen av relativ merverdi gjennom kun å forbedre metoder, uten å endre størrelsen på den investerte kapitalen, som f.eks i jordbruket, har den samme effekten. Til tross for at den konstante kapitalen ikke øker i slike tilfeller i forhold til den variable, i og med at vi betrakter den variable kapitalen som en anviser på mengden sysselsatt arbeidskraft, men produktets mengde øker i forhold til den sysselsatte arbeidskrafta. Det samme gjelder dersom arbeidets produktivitet (uavhengig av om dets produkt inngår i arbeidernes forbruk eller blir en del av den konstante kapitalen) blir frigjort fra handelshindringer, tilfeldige restriksjoner eller hindringer som har blitt bryssomme i tidens løp; og generelt fra alle mulige slags bindinger, uten derved i utgangspunktet å påvirke forholdet mellom den variable og den konstante kapitalen.

Det kan reises spørsmål om disse faktorer som hindrer minkinga av profitraten (men som alltid påskynder dens minking i den endelige analysen) omfatter de midlertidige, men alltid tilbakevendende økninger av merverdi over det generelle nivået, som stadig dukker opp først i den ene og så i den andre produksjonsgrenen, til inntekt for de enkeltkapitalistene som tar i bruk oppfinnelser osv., før de blir tatt i bruk generelt. Dette spørsmålet må besvares bekræftende.

Den mengden merverdi som en kapital av en bestemt størrelse produserer, er resultatet av to faktorer - merverdiraten og det antallet arbeidere som er sysselsatt ved denne rate. Ved en gitt merverdirate avhenger den derfor av antallet arbeidere og den er avhengig av merverdiraten, når antallet arbeidere er gitt. Man kan derfor si generelt at den er avhengig av produktet til den absolutte størrelsen til den variable kapitalen og merverdiraten. Vi har sett at de faktorene som øker andelen av relativ merverdi, senker den gjennomsnittlige mengden sysselsatt arbeid. Det er likevel åpenbart at dette vil skje i større eller mindre grad avhengig av de gitte størrelsene hvori denne motsetningsfylte bevegelsen utvikler seg, og at tendensen til en minking av profittraten blir merkbart svekka ved en økning av den absolutte merverdiraten som stammer fra en forlengelse av arbeidsdagen.

Når det gjelder profittraten, så vi at en minking av raten som skyldtes en økende mengde sysselsatt total kapital svarte allment til en samtidig økning av profittmengden. Sett fra standpunktet til hele den variable kapitalen i samfunnet, er merverdien den produserer lik profitten. Både den absolutte mengden merverdi og merverdiraten har økt; den første fordi mengden arbeidskraft samfunnet sysselsetter har vokst, og den andre fordi intensiteten i utbygginga av denne arbeidskrafta har økt. Men når det gjelder kapital med en bestemt størrelse, f.eks. 100, kan merverdiraten øke, mens den gjennomsnittlige merverdimengden synker; fordi raten blir bestemt av i hvilken

grad den variable kapitalen produserer merverdi, mens mengden blir bestemt av forholdet mellom den variable kapitalen og totalkapitalen.

Økninga av merverdiraten er en faktor som er med på å bestemme mengden merverdi, og dermed også profitttraten, da, som vi tidligere har nevnt, økninga først og fremst skjer under forhold der den konstante kapitalen ikke blir større sett i forhold til den variable kapitalen. Denne faktoren opphever ikke den allmenne loven. Men den fører til at loven opptrer mere som en tendens, dvs. som en lov hvis absolutte fullføring blir hindra, forsinka og svekka av motvirkende faktorer. Men siden de samme krefter som øker merverdiraten (og forlengelsen av arbeidsdagen er sjøl et resultat av storskala industri) har en tendens til å minke arbeidskrafta en gitt kapital sysselsetter, følger det at de samme årsaksforholda har en tendens til både å senke profitttraten og til å forsinke denne minkingas bevegelse. Dersom en arbeider blir tvunget til å utføre like mye arbeid som, etter fornuften, skulle utføres av minst to, og dersom dette blir gjort under forhold der denne ene arbeideren kan erstatte tre, da vil denne ene arbeideren utføre like mye merarbeid som tidligere ble utført av to, og merverdiraten vil øke tilsvarende. Men han vil ikke utføre like mye merarbeid som de tre hadde utført tidligere, og mengden merverdi vil minke tilsvarende. Men denne nedgangen i mengde vil bli kompensert eller begrensa gjennom økninga av merverdiraten. Dersom hele befolkninga blir sysselsatt ved en høyere merverdirate, vil merverdimengden øke, til tross for at befolkninga forblir den samme. Den vil øke enda mer dersom befolk-

ninga øker. Og til tross for at dette er forbundet med en relativ nedgang av antallet sysselsatte arbeidere i forhold til størrelsen på totalkapitalen, blir denne nedgangen moderert eller stoppa gjennom den økte merverdiraten.

Før vi forlater dette punktet, må det understrekes enda en gang, at med en gitt størrelse på kapitalen kan merverdiraten øke mens dens mengde minker, og motsatt. Mengden merverdi er lik raten ganger antallet arbeidere; men raten blir aldri kalkulert ut fra totalkapitalen, men kun utfra den variable kapitalen, i virkeligheten utfra hver enkel arbeidsdag. På den andre sida, med en gitt størrelse på kapitalverdien, kan profittraten hverken øke eller minke uten at mengden merverdi også øker eller faller.

## II. EN SENKING AV LØNNINGENE UNDER DERES VERDI.

Dette nevnes her kun i forbifarten fordi, i likhet med så mange andre ting som kan listes opp, har det ingenting med den allmenne analysa av kapitalen å gjøre, men hører hjemme i en analyse av konkurransen. Noe som ikke blir presentert i dette verket. Men det er likevel en av de viktigste faktorene som motvirker profittratens tendens til å minke.

## III. ELEMENTER I DEN KONSTANTE KAPITALEN BLIR BILLIGERE.

Alt som er sagt i del en av denne bok om faktorer som øker profittraten mens merverdiraten forblir

den samme (eller som øker den uavhengig av mer-verdiraten) hører til her. Med tanke på totalkapitalen, betyr dette at verdien til den konstante kapitalen ikke øker i samme grad som dens materielle innhold. For eksempel har mengden bomull som en eneste europeisk spinner i en moderne fabrikk bearbeider, vokst enormt, sammenligna med mengden som ble bearbeida tidligere av en europeisk spinner med et rokkehjul. Men verdien av den bearbeida bomullen har ikke vokst i samme grad som dens masse. Det samme gjelder maskiner og annen fast kapital. Kort sagt, den samme utviklinga som øker mengden av den konstante kapitalen i forhold til den variable, senker, på grunn av arbeidets økte produktivitet, verdien av dens elementer og hindrer derfor verdien til den konstante kapitalen, som likevel øker, fra å øke i samme grad som dens materielle størrelse, dvs. den materielle mengden til de produksjonsmidlene som blir satt i bevegelse av den samme mengde arbeidskraft. I noen tilfeller kan størrelsen på elementene til den konstante kapitalen øke, mens deres samlede verdi forblir den samme eller til og med faller.

Det foregående henger også sammen med verdi-forringinga av den eksisterende kapitalen (dvs. av dens materielle deler), som skjer i forbindelse med industriens utvikling. Dette er en annen kontinuerlig virkende faktor, som motvirker minkinga av profittraten, til tross for at den, under gitte omstendigheter, kan gjøre inngrep i profittmengden ved å redusere kapitalmengden som gir en profitt. Dette igjen viser at de samme kreftene som tjener til å få profittraten til å minke, samti-

dig modererer denne tendensens virkeliggjøring.

#### IV. RELATIV OVERBEFOLKNING.

Utviklinga av en slik relativ overbefolkning kan ikke skilles fra og blir påskynda av utviklinga av arbeidets produktivitet, den samme utviklinga som uttrykker seg i minkinga av profittraten. Den relative overbefolkninga i ett land blir mer fram-tredende jo mer den kapitalistiske produksjons-måten i dette landet blir utvikla. På den ene sida er dette årsaken til at den mer eller mindre full-stendige underlegginga av arbeid under kapital fortsetter i mange produksjongs grener, og fortset-ter lengre enn det som ved første blick synes for-enlig med det generelle utviklingsnivået. Dette bunner i den lave prisen på og den store mengden av tilgjengelige eller arbeidsløse lønnsarbeidere, og i en større motstand som noen produksjongs grener, på grunn av deres egenart, viser ved over-gangen fra håndarbeid til maskinproduksjon. På den andre sida blir nye produksjonsområder åpna, spesielt produksjon av luksusartikler, og disse tar som sin basis denne relative overbefolkninga, som ofte er blitt fristilt fra andre produksjonsområder på grunn av økninga av deres konstante kapital. Disse nye områdene baserer seg i hovedsak på levende arbeid, og går bare gradvis gjennom den samme utviklinga som de andre produksjonsom-rådene. I begge tilfeller utgjør den variable kapi-talen en anseelig del av totalkapitalen og lønning-ene er under gjennomsnittet, slik at både merver-diraten og merverdimengden er uvanlig høye i dis-se produksjonsområdene. Siden den allmenne pro-fittraten blir forma gjennom en utjamning av pro-

fittraten i de enkelte produksjonsgrenene medfører den samme faktoren som fører til at profittraten tenderer å minke, til at det samtidig produseres en motvekt til denne tendensen, som mer eller mindre paralyserer dens virkninger.

## V. UTENRIKSHANDEL

Da utenrikshandel gjør den konstante kapitalens elementer billigere på den ene sida, og gjør livsnødvendighetene som den variable kapitalen blir bytta med delvis billigere på den andre, så deltar den i økinga av profittraten ved å øke merverdi-raten og senke verdien til den konstante kapitalen. Den virker allment i denne retninga ved at den gjør det mulig å ekspandere produksjonen i en større målestokk. Den framskynder derved akkumulasjonsprosessen, mens den også framskynder nedgangen til den variable kapitalen i forhold til den konstante kapitalen, og derved minkinga av profittraten. Sjøl om utvidelsen av utenrikshandelen var basisen for den kapitalistiske produksjonsmåten i sin barndom, er den i den videre utviklinga gjennom denne produksjonsmåtes indre nødvendighet, dvs. dens behov for et stadig ekspanderende marked, blitt den kapitalistiske produksjonsmåtes eget produkt. Her er vi nok en gang vitne til virkningers tveeggethet. (Ricardo har fullstendig oversett denne sida ved utenriks-handel).

Ett annet spørsmål - som, på grunn av dets spesielle natur, egentlig er utenom formålet med vår analyse - er dette: Blir den allmenne profittraten økt av den høyere profittraten produsert av kapi-

tal som er investert i utenriks- og spesielt koloni-handel?

Kapitaler investert i utenrikshandel kan gi en høyere profittrate, for det første fordi at de konkurrerer med varer produsert i andre land med mindre utvikla produksjonsmidler, slik at det mer avanserte landet selger sine varer til mer enn deres verdi, om enn billigere enn konkurrerente-  
ne. I den grad arbeidet til det mer avanserte lan-  
det her blir realisert som arbeid av en større bestemt vekt, vil profitraten øke, fordi arbeid som ikke betales som kvalitativt høyere likevel blir solgt som om det var det. Det samme kan oppnås i forholdet mellom det landet dit varene blir eksportert og landet hvorfra varene kommer; nemlig at den senere tilbyr mere materialisert arbeid som sådan enn den mottar, og mottar likevel varer billigere enn det sjøl kan produsere dem. Akkurat som en produsent, som tar i bruk en nyvinning innen den kommer til alminnelig anvendelse, underbyr sine konkurrenter og likevel selger sin vare over dens individuelle verdi, dvs. realiserer som merarbeid den spesifikt høyere produktivite-  
ten til arbeidet han sysselsetter. Han sikrer seg derved en ekstraprofitt. På den andre sida, når det gjelder kapitaler investert i kolonier osv., så kan disse gi høyere profittrater av den enkle grunn at profitraten er høyere der grunnet underutvikling, og likeledes utbyttinga av arbeidskraft pga. bruken av slaver, kulier og så videre. Hvorfor skulle ikke disse høyere profittrater, realisert av kapitaler investert i bestemte områder og sendt hjem av disse kapitaler inngå i utjamninga av den allmenne profitraten og der-

ved, pro tanto, øke den, dersom ikke monopoler står i veien. <sup>(2)</sup> Det finnes ingen spesiell grunn til at det ikke skulle være slik, ettersom disse investeringsområdene til kapitalen er underlagt den frie konkurransens lover. Det som foresvever Ricardo er først og fremst dette: Med realiseringa av de høyere prisene utenlands blir det kjøpt varer der borte i bytte og sendt hjem. Disse varene blir dermed solgt på hjemmemarkedet, og dette faktum kan kun i beste fall være en midlertidig ekstra fordel for disse favoriserte produksjonsområder over andre. Denne illusjonen forsvinner så snart den er avkledd sin pengeform. Det favoriserte landet mottar mere arbeid i bytte mot mindre arbeid, til tross for at denne forskjellen, dette overskuddet, går i lomma til en gitt klasse, som i enhver utveksling mellom arbeid og kapital. Derfor, siden profittraten er høyere, kan den, ettersom den generelt er høyere i kolonier, gå hånd i hånd med lavere varepriser på grunn av gunstige naturforhold. En utjamning finner sted, men ikke en utjamning til det gamle nivået, slik Ricardo mener.

Den samme type utenrikshandel utvikler den kapitalistiske produksjonsmåten i hjemlandet, noe som betyr nedgang i den variable kapitalen i forhold til den konstante, og på den andre sida, fører den til overproduksjon når det gjelder det fremmede landet, slik at den i det videre løp igjen har en motsatt effekt.

Vi har således generelt sett at de samme kreftene som produserer en tendens til at profittraten minsker, også frambringer motkrefter som hemmer,

setter tilbake og delvis paralyserer denne minkinga. Disse avskaffer ikke loven, men svekker dens effekt. Hvis ikke dette var tilfelle, så ville det ikke ha vært minkinga av profittraten, men heller at den minker seint, som ville være uforståelig. Således virker loven kun som en tendens hvis effekt er avgjørende, kun under gitte forhold, og over lengre perioder.

Før vi går videre, burde vi, for å unngå misforståelser, gjenta to punkter vi har behandlet mange ganger.

Det første: Den samme prosessen som får varer til å bli billigere i løpet av utviklinga til den kapitalistiske produksjonsmåten, forårsaker en endring i den organiske sammensettinga til den samfunnsmessige kapitalen investert i vareproduksjonen, og får som konsekvens at profittraten minker. Vi må derfor være forsiktige for ikke å gjøre den relative nedgangen i kostnaden til en individuell vare, inklusive den delen i den som representerer maskinslitasje, lik økninga av verdien til den konstante i forhold til den variable kapitalen, skjønt, omvendt, forutsatt at mengden av dens materielle elementer forblir uendra, tenderer enhver reduksjon i den konstante kapitalens relative kostnader å øke profittraten, dvs. å redusere pro tanto verdien av den konstante kapitalen i forhold til den sysselsatte variable kapitalen som minker stadig raskere.

Det andre: Det faktum at det nytilsatte levende arbeidet som de enkelte varene inneholder, som tilsammen utgjør kapitalens produkt, minker i

forhold til de arbeidsmaterialene de inneholder og arbeidsmidlene som er forbrukt i dem; følgelig, det faktum at en stadig minkende mengde nytt levende arbeid blir materialisert i dem, fordi deres produksjon krever mindre arbeid med utviklinga av den samfunnsmessige produktiviteten - dette faktum påvirker ikke delingsforholdet mellom det betalte og ubetalte levende arbeidet, som varen inneholder. Tvert imot. Til tross for at den totale mengden nytilsatt levende arbeid som varene inneholder minker, øker den ubetalte delen i forhold til den betalte, enten ved en absolutt eller en relativ nedgang av den betalte delen; fordi den samme produksjonsmåten som reduserer den totale mengden av nytilsatt levende arbeid i en vare, blir fulgt av en økning i den absolutte og relative merverdien. Profitratens tendens til å minke er knytta sammen med at merverdiraten tenderer å øke, og derved at graden av utbytting av arbeidet tenderer å øke. Av denne grunn, finnes det ikke noe mere absurd enn å forklare minkinga av profitraten med en lønnsøkning, til tross for at også dette kan skje i unntakstilfeller. Statistikken evner ikke å lage virkelige analyser av lønningsgrader i ulike epoker og land, før omstendighetene som former profitraten er grundig forstått. Profitraten minker ikke fordi arbeid blir mindre produktivt, men fordi det blir mere produktivt. Økninga av merverdiraten og minkinga av profitraten er begge kun bestemte former som uttrykker arbeidets økte produktivitet under kapitalismen.

## VI. ØKNING AV AKSJEKAPITALEN.

De foregående fem punktene kan suppleres med det følgende, som dog ikke kan behandles mer utførlig her. Med utviklinga av den kapitalistiske produksjonen, som går hånd i hånd med akselerende akkumulasjon, blir en del av kapitalen betrakta som, og kun investert som, rentebærende kapital. Ikke i den forstand at enhver kapitalist som låner ut kapital er fornøyd med rente, mens den industrielle kapitalisten tar entrepenørprofiten i egen lomme. Heller ikke har dette innvirkning på den allmenne profittraten, fordi for den sistnevnte er  $\text{profit} = \text{rente} + \text{all slags profit} + \text{grunnrente}$ , delinga mellom disse kategoriene er uten betydning for den. Men i den forstand at disse kapitaler gir kun større eller mindre mengder rente, såkalte dividender, etter at alle utgifter er fratrukkne, til tross for at de er investert i store produktive foretak. F.eks. i jernbaner. Disse går derfor ikke inn i den generelle utjamninga av den allmenne profittraten, fordi de gir en mindre gjennomsnittlig profittrate. Dersom de inngikk i den, ville den gjennomsnittlige profittraten minke mye mer. Teoretisk sett kunne de tas med i beregninga, og resultatet ville da bli en mindre profittrate enn den raten som tilsynelatende eksisterer, og som er avgjørende for kapitalister, fordi det er nettopp i disse virksomhetene at den konstante kapitalen er størst i forhold til den variable kapitalen.

-----  
Noter.

(2) I motsetning til Ricardo, hadde Adam Smith rett. Han sa: " De påstår at profittene vil utjamnes gjennom den generelle økninga av profittene;og

jeg er av den mening at profittene til den favoriserte handelen raskt vil synke til det generelle nivået." (Works, redigert av MacCulloch, s. 73. eller Pelican utgaven side 148.)

## KAPITTEL XV. FRAMSTILLING AV LOVENS INDRE MOTSIGELSER.

### I. ALLMENT.

I første del av denne boka har vi sett at profitttraten alltid uttrykker merverdiraten mindre enn den er i virkeligheten. Vi har nettopp sett at til og med en økende merverdirate har en tendens til å uttrykkes i en minkende profitttrate. Profitttraten ville være lik merverdiraten kun i det tilfellet at  $c=0$ , dvs. dersom hele kapitalen ble utbetalt i lønninger. En minking av profitttraten uttrykker ikke en minking av merverdiraten, unntatt når den delen av verdien som den konstante kapitalen utgjør, forblir uendra i forhold til mengden arbeidskraft som setter den i bevegelse, eller når mengden arbeidskraft øker i forhold til verdien av den konstante kapitalen.

Under påskudd av å analysere profitttraten, analyserer i virkeligheten Ricardo kun merverdiraten, og dette kun utfra antakelsen at arbeidsdagen er en konstant størrelse, både intensivt og ekstensivt.

En minking av profitttraten og en akselerert akkumulasjon er helt enkelt ulike uttrykk for den samme prosessen ved at begge uttrykker produktivtetsutviklinga. På sin side, påskynder akkumulasjonen profitttraten minking, i den utstrekning den fører til en konsentrasjon av arbeidet i en større skala, og dermed en høyere kapitalsammensetting. På den andre sida påskynder en minking av profitttraten konsentrasjonen av kapitalen

og dens sentralisering gjennom eksproprieringa av mindre kapitalister og de få direkteprodusenter som fortsatt har noe igjen som kan eksproprieres. Dette akselererer akkumulasjonen med hensyn til mengde, til tross for at akkumulasjonsgraden minker med profittraten.

Men, på den andre sida, da graden av sjølekspansjon til totalkapitalen, profittraten, er sporen for kapitalistisk produksjon (på samme måte som kapitalens sjølekspansjon er dens eneste formål), hindrer dens minking at nye sjølstendige kapitaler formeres og framtrer derved som en trussel mot utviklinga av den kapitalistiske produksjonsprosessen. Den fremmer overproduksjon, spekulasjon og kriser, og fører til at det finnes overflødig kapital sammen med en overbefolkning. De økonomene som, i likhet med Ricardo, ser på den kapitalistiske produksjonsmåten som absolutt, føler derfor ved dette punkt at produksjonsmåten skaper en barriere for seg sjøl, og av denne grunn tilskriver barrieren Naturen (i teorien om grunnrente), og ikke produksjonen. Men det viktigste ved deres redsel for minkinga av profittraten er deres inntrykk av at den kapitalistiske produksjonen, i utviklinga av dens produktivkrefter, møter en barriere som ikke har noe å gjøre med produksjonen av rikdom i seg sjøl; og denne spesielle barrieren gir vitnesbyrd om begrensningene og om den utelukkende historiske, forbigående naturen til den kapitalistiske produksjonsmåten; den gir vitnesbyrd om at for å produsere rikdom, er den ikke en absolutt måte, og enn videre, at ved et gitt stadium vil den heller stå i konflikt med den sistnevntes videre utvikling.

Ricardo og hans skole tok riktignok kun industriell profitt i betraktning, og inkluderte renter i denne . Men også graden av grunnrente har en tendens å minke til tross for at dens absolutte mengde øker, og kan øke forholdsmessig mer enn industriell profitt. (se Ed. West, som utvikla loven om grunnrenta før Ricardo.) Dersom vi tenker oss den totale samfunnsmessige kapitalen  $K$ , og bruker  $p_1$  for den industrielle profitten som gjenstår etter å ha trukket fra renter og grunnrente,  $r$  for renter og  $g$  for grunnrente (og  $mv$  for merverdi: oversettters bemerkning), da blir  $mv/K = p_1/K = (p_1+r+g)/K = P_1/K+r/K+g/K$ . Vi har sett at mens  $mv$ , den totale mengden merverdi stadig øker i løpet av den kapitalistiske utviklinga, så minker like stadig  $mv/K$  fordi  $K$  vokser raskere enn  $mv$ . Det er derfor på ingen måte en motsigelse at  $p_1$ ,  $r$  og  $g$  hver for seg vokser stadig mens  $mv/K=p_1/K$ , så vel som  $p_1/K$ ,  $r/K$  og  $g/K$  hver for seg skulle minke stadig, eller at  $p_1$  skulle vokse i forhold til  $r$ , eller  $r$  i forhold til  $p_1$ , eller både  $p_1$  og  $g$ . Med en økende total merverdi eller profitt  $mv=p$ , og en samtidig minkende profitttrate  $mv/K=p_1/K$ , kan de proporsjonale forhold mellom delene  $p_1$ ,  $r$  og  $g$  som utgjør  $mv=p$ , endre seg innafor de begrensningene satt av den totale mengden  $mv$ , uten dermed å påvirke størrelsen på  $mv$  eller  $mv/K$ .

Den innbyrdes variasjonen mellom  $p_1$ ,  $r$  og  $g$  er kun en skiftende fordeling av  $mv$  mellom ulike kategorier. Følgelig kan  $p_1/K$ ,  $r/K$  eller  $g/K$ , graden av individuell industriell profitt, graden av rente og forholdet mellom grunnrente og total kapitalen øke i forhold til de andre brøkdelenene, mens  $mv/K$ , den generelle profitttraten, minker. Det eneste vil-

kåret er at summen av alle tre =  $mv/K$ . Dersom profittraten minker fra 50% til 25% fordi sammen-  
 settinga til en bestemt kapital, med en merverdi-  
 rate på si 100%, har endra seg fra  $50k+50v$  til  
 $75k+25v$ , da vil en kapital på 1000 gi en profitt på  
 500 i det første tilfellet, og i det andre tilfellet vil  
 en kapital på 4000 gi en profitt på 1000. Vi ser at  
 $mv$  eller  $p$  har blitt dobla, mens  $p'$  (profittraten,  
 oversetters bemerkning) har sunket med en halv-  
 del. Og dersom disse 50% tidligere var delt opp i  
 20 til profitt, 10 til renter, og 20 til grunnrente, da  
 er  $p1/K=20\%$ ,  $r/K=10\%$  og  $g/K = 20\%$ . Dersom  
 proporsjonene forble de samme etter endringa fra  
 50% til 25%, da ville  $p1/K=10\%$ ,  $r/K=5\%$  og  
 $g/K=10\%$ . Men dersom  $p1/K$  skulle falle til 8% og  
 $r/K$  til 4%, da ville  $g/K$  stige til 13%. Den relative  
 størrelsen til  $g$  ville ha økt i forhold til  $p1$  og  $r$ ,  
 men  $p'$  forblir uendra. Begge antakelser ville ha  
 leda til at summen av  $p1, r$  og  $g$  økte, fordi den blir  
 produsert av den kapital som er fire ganger så  
 stor. Videre er Ricardos antakelse at den industri-  
 elle profitten (pluss renter) opprinnelig inneholder  
 den totale merverdien, historisk og logisk falsk.  
 Det er heller bare den kapitalistiske produksjo-  
 nens framskritt som 1) gir hele profitten direkte  
 til industri- og handelskapitalistene for videre for-  
 deling, og 2) senker grunnrenta til et overskudd  
 utover profitten. På denne kapitalistiske basisen  
 vokser grunnrenta igjen, da den er en del av pro-  
 fitten (dvs. en del av merverdien som produkt av  
 den totale kapitalen), men ikke denne spesifikke  
 delen av produktet som går i kapitalistens lom-  
 mer.

Gitt de nødvendige produksjonsmidler, dvs, en til-

strekkelig kapitalakkumulasjon, er den arbeidende befolkninga den eneste begrensninga på skapinga av merverdi dersom merverdiraten, dvs. graden av utbytting, er gitt; og det finnes ingen annen grense enn utbyttingsgraden av arbeidet når den arbeidende befolkninga er gitt. Og det vesentlige ved den kapitalistiske produksjonsprosessen er produksjonen av merverdi, representert ved merproduktet eller den andelen av de produserte varene der det ubetalte arbeidet er materialisert. Man må aldri glemme at produksjonen av denne merverdien - og at en del av denne omdannes igjen til kapital, eller akkumulasjon, utgjør en integrert del av denne merverdiproduksjonen - er det umiddelbare målet og det avgjørende motivet til den kapitalistiske produksjonen. Det holder derfor ikke å framstille den kapitalistiske produksjonen som noe den ikke er, nemlig som en produksjon som har forbruk som sitt umiddelbare mål, eller som en produksjon av nytelsesmidler for kapitalisten. Dette ville være å overse dens særegne karakter som blir uttrykt i dens grunnleggende indre mønster.

Det er utvinninga av denne merverdien som former den direkte produksjonsprosessen, som, som sagt, ikke har noen andre grenser enn de vi har nevnt i det ovenstående. Så snart all det merarbeid det har vært mulig å presse ut har blitt legemliggjort i varer, da har merverdi blitt produsert. Men denne merverdiproduksjonen fullfører kun den første aktèn i den kapitalistiske produksjonsprosessen - den direkte produksjonsprosessen. Kapitalen har sugd opp i seg en bestemt mengde ubetalt arbeid. Med utviklinga av denne

prosessen som blir uttrykt ved en minking av profittraten, sveller mengden av merverdi som således blir produsert til enorme dimensjoner. Nå kommer den andre akten i prosessen. Den totale mengden varer, dvs. det totale produkt, både den delen som erstatter den konstante og den variable kapitalen og den delen som representerer merverdien, må selges. Dersom ikke dette blir gjort, eller kun blir gjort delvis, eller kun til priser under produksjonsprisen, da har arbeideren visserligen blitt utbytta, men utbyttinga av ham har ikke blitt realisert som sådan for kapitalisten, og dette kan være forbundet med en total eller delvis svikt i realiseringa av merverdien som er pressa ut, og til og med med et delvist eller totalt tap av kapitalen. Betingelsene for den direkte utbyttinga er ikke identiske med de som gjelder for dens realisering. De er ikke bare ulike i sted og tid, men også teoretisk. Betingelsene for den direkte utbyttinga er kun begrensa av samfunnets produktive evne, betingelsene for utbyttingas realisering er begrensa av det relative forholdet mellom de ulike produksjonsgrenene og samfunnets evne til å forbruke. Og dette blir hverken bestemt av den absolutte produktive evnen eller av den absolutte forbrukerevnen, men av forbrukerevnen basert på de antagonistiske betingelsene i distribusjonen, som reduserer forbruket til størstedelen av samfunnet til et minimum som varierer innafor mer eller mindre trange grenser. Realiseringa er videre begrensa av akkumulasjonstrangen, trangen til å ekspandere kapitalen og produsere merverdi i en større skala. Dette er loven for den kapitalistiske produksjonen, som oppstår gjennom stadige revolusjoner i sjølve produksjonsmetodene, forbundet

med den stadige verdiforringelsen av den eksisterende kapitalen som alltid er forbundet med dette, av den generelle konkurranskampen og behovet for å forbedre produksjonen og dens skrittvis utvidelse, kun som et middel for dens opprettholdelse, der straffen er ruin. Markedet må derfor stadig utvides, slik at dets indre sammenhenger og betingelsene som regulerer dem, antar formen av en naturlov som virker uavhengig av produsentene, og blir stadig mer ukontrollerbare. Denne indre motsigelsen søker sin løsning gjennom å utvide det ytre produksjonsområdet. Men, jo mere produktiviteten utvikles, jo mere kommer den i konflikt med den snevre basisen som betingelsene til forbruket hviler på. Det er på ingen måte en motsetning at det finnes et overskudd av kapital samtidig med et voksende befolkningsoverskudd, på dette sjølmotsigende grunnlaget. For mens en kombinasjon av disse to sannelig ville øke mengden av produsert merverdi, ville den samtidig skjerpe motsigelsen mellom betingelsene produksjonen av denne merverdien er underlagt og betingelsene realiseringa er underlagt.

Dersom en bestemt profittrate er gitt, vil alltid mengden profitt avhenge av størrelsen på den investerte kapitalen. Imidlertid blir akkumulasjonen bestemt av den andel av denne mengden som igjen blir omgjort til kapital. Når det gjelder denne andel, som er lik profitten minus inntekten som går til kapitalistenes forbruk, er den ikke bare avhengig av denne verdien til den totale mengden, men også av hvor billige varene er som kapitalisten kan kjøpe med den. Varer som går delvis til hans forbruk, hans inntekt, og delvis til

hans konstante kapital. (Vi forutsetter her at lønningene er gitt.)

Den mengden kapital som arbeideren setter i bevegelse, hvis verdi han bevarer og reproducerer i produktet, er helt forskjellig fra den verdien han tilfører den. Dersom kapitalmengden = 1 000 og det tilførte arbeidet = 100, er den produserte kapitalen = 1 100. Dersom mengden = 100 og det tilførte arbeidet = 20 blir den produserte kapitalen = 120. I det første tilfellet er profittrenten = 10%, i det andre = 20%. Likevel kan det akkumuleres mere fra 100 enn fra 20. Og således renner kapitalstrømmen videre (sett bort fra dens devaluering på grunn av økt produktivitet), eller dens akkumulasjon gjør det, ikke i forhold til profittrenten, men i forhold til den drivkraft den alt har i seg. I den grad den er basert på en stor merverdi-rate, er en stor profittrente mulig når arbeidsdagen er veldig lang, til tross for at arbeidskrafta er uproduktiv. Dette er mulig når behova til arbeiderne er små og normallønningene dermed veldig lave, til tross for at arbeidet er uproduktivt. De lave lønningene vil tilsvare arbeidernes mangel på energi. Kapitalen akkumuleres i så tilfelle sakte, til tross for den store profittrenten. Befolkningsøkninga stagnerer, og produktet krever en stor mengde arbeidstid, selv om lønningene som betales til arbeideren er små.

Profittrenten minker ikke fordi arbeideren blir utbytta mindre, men fordi det generelt blir syssel-satt mindre arbeid i forhold til kapitalen som blir investert.

Hvis det er slik som vist, at en minking av profitt-raten er forbundet med en økning av profittmengden, vil en større andel av det årlige arbeidsproduktet tilegnet av kapitalisten komme under kategorien kapital (som en erstatning for den forbrukte kapitalen), og en relativt mindre andel under kategorien profitt. Derfor den fantastiske ideen til presten Chalmers at jo mindre mengde av det årlige produkt som blir brukt av kapitalistene til kapital, jo større er profittene de tar i sin egen lomme. Statskjerka hjelper dem naturligvis til å få forbrukt en stor del av merproduktet, heller enn at det brukes som kapital. Predikanten blander årsak og virkning. Profittmengden vokser virkelig, til og med ved en mindre profitttrate, fordi den investerte kapitalen øker. Men dette krever at kapitalen samtidig konsentreres, siden produksjonsbetingelsene krever at kapitalen blir tatt i bruk i en større skala. Den krever også at kapitalen sentraliseres, dvs. at de mindre kapitalistene blir spist av de store, og at de berøves kapital. Dette er igjen et tilfelle av atskillelse - i annen potens - av produksjonsbetingelsene fra produsentene, der de små kapitalistene fortsatt hører hjemme, da, i deres tilfelle, deres eget arbeid fortsetter å spille en rolle. Arbeidet til kapitalisten står i det store og hele i omvendt forhold til størrelsen på hans kapital, dvs. i hvor stor grad han er kapitalist. Det er denne samme atskillelsen av produksjonsbetingelsene på den ene sida fra produsentene på den andre som former begrepet kapital. Den begynner med primitiv akkumulasjon (Bok I, Kap. XXIV), framstår som en vedvarende prosess i akkumuleringa og konsentrasjonen av kapitalen, og uttrykker seg til slutt som en sentralisering av

eksisterende kapitaler i noen få hender og en berøvelse fra mange av deres kapital (ekspropriasjonen vender seg nå mot dem). Denne prosessen ville snart frambringe kollapsen til den kapitalistiske produksjonen, dersom det ikke fantes motvirkende krefter, som har en kontinuerlig desentraliserende effekt samtidig med den sentraliserende.

## II. KONFLIKTEN MELLOM UTVIDELSE AV PRODUKSJONEN OG VERDIØKNING.

Utviklinga av arbeidets samfunnsmessige produktivitet vises på to måter: For det første, i størrelsen på produktivkreftene som alt er produsert, verdien og mengden av produksjonsbetingelsene den nye produksjonen foregår under, og i den absolutte størrelsen til den produktive kapitalen som alt er akkumulert; for det andre, hvor liten, relativt sett, den delen av totalkapitalen er som går til lønninger, dvs. hvor relativt liten mengden levende arbeid er som kreves for reproduksjonen og verdiøkninga av en gitt kapital og for masseproduksjon. Dette forutsetter samtidig kapitalkonsentrasjon.

I forhold til den sysselsatte arbeidskrafta, viser utviklinga av produktiviteten seg igjen på to måter: For det første, i økninga av merarbeidet, dvs. nedgangen i den arbeidstida som er nødvendig for arbeidskraftas reproduksjon. For det andre, i nedgangen i mengden arbeidskraft (antall arbeidere) som normalt må sysselsettes for å sette i bevegelse en gitt kapital.

De to bevegelsene følger ikke bare hverandre hånd i hånd, men de innvirker gjensidig på hverandre, og er fenomener som den samme loven uttrykker seg i. Men de påvirker profittraten på motsatt måte. Den totale mengden profitt er lik den totale mengden merverdi,  $\text{profittraten} = \text{mv}/K = \text{merverdien} / \text{investert total kapital}$ . Merverdien blir i sum bestemt, for det første av dens rate og for det andre av mengden arbeid som samtidig blir sysselsatt til denne raten, eller, med andre ord, av størrelsen på den variable kapitalen. En av disse faktorene, merverdiraten, øker, og den andre, antallet arbeidere, synker (relativt eller absolutt). I den grad utviklinga av produktivkrefte senker den betalte delen av det sysselsatte arbeidet, øker den merverdien ved å øke dens rate; men i den grad den reduserer den totale mengden arbeid sysselsatt av en gitt kapital, reduserer den faktoren som merverdiraten skal ganges med for at mengden skal framkomme. To arbeidere som begge jobber 12 timer hver dag kan ikke produsere den samme mengden merverdi som 24 arbeidere som bare arbeider 2 timer, til og med om de bare lever på luft og dermed ikke trenger å jobbe for seg sjøl i det hele tatt. I denne sammenheng gis det visse uoverstigelige grenser for hvor mye man kan kompensere for det reduserte antallet arbeidere gjennom mere intens utbytting. Dette kan godt bremse minkinga av profittraten, men kan ikke stoppe den.

Med utviklinga av den kapitalistiske produksjonsmåten, minker derfor profittraten, mens profittens mengde øker med den økende mengden sysselsatt kapital. Når raten er gitt, avhenger den

absolutte mengden som kapitalen vokser med av dens størrelse. Men på den andre sida, dersom dens størrelse er gitt, vil størrelsen på dens vekst, dvs. dens veksttakt, avhenge av profitttraten. Økningen av produktiviteten (som vi tidligere har nevnt, alltid går hånd i hånd med en verdiforringing av den eksisterende kapitalen) kan bare direkte øke verdien til den eksisterende kapitalen, dersom den, ved å øke profitttraten, øker den delen av det årlige produktets verdi som igjen blir forvandla til kapital. Når det gjelder arbeidets produktivitet, kan dette bare skje (siden denne produktiviteten ikke har noe direkte med verdien av den eksisterende kapitalen å gjøre) enten ved å øke den relative merverdien, eller ved at verdien til den konstante kapitalen blir mindre, slik at varene som inngår enten i reproduksjonen av arbeidskraft eller i elementene til den konstante kapitalen, blir billigere. Begge betyr en forringing av den eksisterende kapitalen, og begge går hånd i hånd med en reduksjon av den variable kapitalen i forhold til den konstante. Begge forårsaker en minking av profitttraten, og begge senker takten i dens minking. Videre, i den grad en økt profitttrate fører til større etterspørsel av arbeid, har den en tendens til å øke den arbeidende befolkningen og dermed det materiellet som ved at det blir utbytta, gjør at kapital blir kapital.

Likevel, indirekte bidrar utviklingen av arbeidets produktivitet til å øke verdien av den eksisterende kapitalen gjennom å øke mengden og mangfoldet av bruksverdier som inneholder den samme bytteverdien, og som utgjør det materielle stoff, dvs. kapitalens materielle elementer, de materielle

objektene som direkte utgjør den konstante kapitalen, og utgjør i det minste indirekte den variable kapitalen. Flere produkter som kan forvandles til kapital, uansett deres bytteverdi, blir skapt med den samme kapitalen og det samme arbeidet. Disse produktene kan tjene til å suge opp ekstra arbeid, og dermed merarbeid, og på den måten skape ekstra kapital. Den mengde arbeid en kapital kan rå over er ikke avhengig av dens verdi, men av mengden rå- og hjelpematerialer, maskineri og elementer som tilhører den faste kapitalen, og livsnødvendighetene, som den omfatter, uansett hva deres verdi skulle være. Etterhvert som mengden av det sysselsatte arbeidet, og dermed merarbeidet, øker, øker også verdien til den reproduserte kapitalen og den merverdien som blir tilført denne påny. Disse to elementene som akkumulasjonsprossessen favner, må likevel ikke sees på som om de kun eksisterer fredlig side om side, slik Ricardo gjør. De inneholder en motsigelse som uttrykker seg i motstridende tendenser og fenomener. De motstridende kreftene virker i gjensidig mot hverandre.

Samtidig med de impulsene som gir en virkelig økning av den arbeidende befolkninga, som har sitt utspring fra en økning av den delen av det totale samfunnsmessige produkt som tjener som kapital, finnes det krefter som skaper en relativ overbefolkning.

Samtidig med minkinga av profittraten, vokser kapitalmengden, og hånd i hånd med dette skjer det en verdiforringelse av den eksisterende kapitalen som bremser minkinga og gir en akselere-

rende impuls til akkumuleringa av kapitalverdi.

Samtidig med produktivitetsutviklinga blir kapital sammensettinga høyere, dvs. en relativ nedgang av den variable kapitalen i forhold til den konstante.

Disse forskjellige kreftene kan den ene stunden fungere side om side i rom, og i en annen stund etterfølge hverandre i tid, og ved visse punkter bryter konflikten mellom de antagonistiske kreftene ut i kriser. Krisene er alltid bare forbigående og voldsomme løsninger av de eksisterende motsigelser. De er voldsomme utbrudd som for en stund gjenoppretter den forstyrta likevekta.

For å si det helt generelt, består motsigelsen i at den kapitalistiske produksjonsmåten innebærer en tendens i retning av at produktivkreftene utvikles absolutt, uansett verdien og merverdien denne inneholder, og uansett de samfunnsmessige betingelsene som hersker der den kapitalistiske produksjonen finner sted; på den andre sida er målet å bevare verdien til den eksisterende kapitalen og å fremme dens sjølekkspansjon så vidt som mulig (dvs. å fremme en alltid raskere verdiøkning). Dens særegne trekk er at den bruker den eksisterende verdien til kapitalen som et middel til å øke denne verdien så langt som mulig. De metodene den bruker for å oppnå dette omfatter en minking av profittraten, verdiforringelse av den eksisterende kapitalen, og utvikling av arbeidets produktive krefter på bekostning av de produktivkreftene som alt er skapt.

Den periodiske verdiforringelsen av den eksisterende kapitalen - et av midlene bygd inn i den kapitalistiske produksjonen for å bremse minkinga av profittraten og framskynde akkumuleringen av kapitalverdi gjennom dannelsen av ny kapital - forstyrrer de gitte betingelsene sirkulasjonsprosessen og kapitalreproduksjonen foregår under, og skjer derfor sammen med brå avbrudd og kriser i produksjonsprosessen.

Den relative nedgangen i den variable kapitalen i forhold til den konstante, som skjer hand i hand med utviklinga av produktivkreftene, stimulerer tilveksten av den arbeidende befolkninga, mens den stadig skaper en kunstig overbefolkning. Akkumuleringa av kapital uttrykt i verdi blir svekka av minkinga av profittraten, som igjen påskynder akkumuleringa av bruksverdier enda mere, mens dette, i sin tur, gir ny kraft til akkumuleringa uttrykt i verdi.

Den kapitalistiske produksjonen prøver stadig å komme forbi disse innebygde grensene, men kommer forbi dem bare på en slik måte, at disse hindringene igjen plasseres i dens vei, og da i enda større skala.

Den kapitalistiske produksjonens virkelige grense er kapitalen sjøl. Det er at kapitalen og dens egenekspansjon viser seg som utgangspunkt og endepunkt, beveggrunnen for og hensikten med produksjonen; at produksjonen bare er produksjon for kapital og ikke motsatt, produksjonsmidlene blir ikke midler som kun er til for en uavbrutt ekspansjon av den levende prosessen til produsenten.

tenes samfunn. De grensene innen hvilke opprettholdelsen og sjølekpansjonen av kapitalens verdi - som hviler på eksproprieringa og fattiggjøringa av den store massen av produsenter - alene kan bevege seg, disse grensene kommer stadig i konflikt med produksjonsmetodene kapitalen må bruke for å nå sitt mål, og som har som siktemål ubegrensa utvidelse av produksjonen, produksjon som et mål i seg sjøl, betingelsesløs utvikling av arbeidets samfunnsmessige produktivitet. Midlet - den betingelsesløse utviklinga av samfunnets produktivkrefter - kommer stadig i konflikt med den begrensa målsettinga, sjølekpansjonen til den eksisterende kapitalen. Når derfor den kapitalistiske produksjonsmåten er et historisk bestemt middel for å utvikle de materielle produktivkreftene og skape et tilsvarende verdensmarked, er den samtidig den konstante motsigelsen mellom denne historiske oppgave og de tilsvarende samfunnsmessige produksjonsforhold.

### III. OVERFLØDIG KAPITAL OG OVERFLØDIG BEFOLKNING

En minking av profitraten følges av en økning i det minimum av kapital en kapitalist trenger for produktivt å kunne sysselsette arbeid; som han trenger både til utbytting generelt, og for å sikre at den anvendte arbeidstida er den nødvendige arbeidstida for vareproduksjonen, og ikke større enn den gjennomsnittlige samfunnsmessige arbeidstida som trengs i produksjonen av disse varer. Samtidig øker konsentrasjonen, fordi når visse grenser er passert, akkumulerer en større kapital med en mindre profitrate raskere enn en

liten kapital med en større profitttrate. Ved et bestemt nivå fører denne økende konsentrasjonen til en ny minking av profitttraten. Det store flertall av små spredte kapitaler blir dermed tvunget ut på den dristige veien med spekulasjon, kredittvindel, aksjesvindel, kriser. Den såkalte overfloden av kapital gjelder i hovedsak en overflod av den kapitalen som ikke greier å kompensere en minking av profitttraten med profittmengden - dette gjelder alltid for ferske, nyutviklede utløpere av kapital - eller gjelder en overflod hvor kapitaler som ikke evner å få til ting på egen hånd, plasseres i form av kreditt, til disposisjon hos ledere av storforetak. Årsakene til denne kapitaloverfloden er de samme som framkaller en relativ overbefolkning, og den er derfor et fenomen som utfyller det sistnevnte, til tross for at de finnes ved motsatte poler - ubrukt kapital ved den ene polen og en arbeidsløs arbeidende befolkning ved den andre.

Overproduksjon av kapital, ikke av enkeltvarer - til tross for at overproduksjon av kapital alltid omfatter overproduksjon av varer - er derfor rett og slett overakkumulasjon av kapital. For å forstå hva denne overakkumulasjonen er (en nærmere analyse av denne følger seinere), må man bare se på den som absolutt. Når ville overproduksjon av kapital være absolutt? Overproduksjon som ikke bare ville virke inn på den ene og den andre, eller noen få viktige produksjonsområder, men ville være absolutt i omfang, og derved omfatte alle produksjonsområder?

Det ville være absolutt overproduksjon så snart som den tilleggs kapital som trengtes for kapitalis-

tisk produksjon var lik null. Men hensikten med kapitalistisk produksjon er kapitalens egenekspansjon, dvs. tilegnelsen av merarbeid, produksjon av merverdi, av profitt. Derfor, så snart kapitalen hadde vokst så mye i forhold til den arbeidende befolkninga at hverken den absolutte arbeidstida tilført av denne befolkninga, eller den relative merarbeidstida kunne utvides mere (det siste ville uansett ikke være mulig i en situasjon der etterspørselen etter arbeid var så sterk at det derved var en tendens til lønnsøkning); derfor, ved et gitt punkt når den forøkte kapitalen produserte like mye, eller til og med en mindre mengde, merverdi enn den gjorde før dens økning, ville det være absolutt overproduksjon av kapital; dvs, den forøkte kapitalen  $K + \Delta K$  ville ikke produsere mere profitt, eller til og med mindre profitt enn kapitalen  $K$  før dens økning med  $\Delta K$ . I begge tilfellene ville det finne sted en sterkere og bråere minning av den generelle profitttraten, men denne gangen på grunn av en endring i kapitalsammensettinga, som ikke skyldes en utvikling av produktiviteten, men heller en økning av pengeverdien til den variable kapitalen (på grunn av økte lønninger) og den tilsvarende nedgangen i merarbeid i forhold til nødvendig arbeid.

I virkeligheten ville det vise seg at en del av kapitalen ville bli liggende helt eller delvis uvirksom (fordi den først måtte drive ut kapitalen som alt fungerer fra dens stilling før den kunne realiseres i det hele tatt), og den andre delen ville produsere verdier til en mindre profitttrate, på grunn av trykket fra den uvirksomme eller kun delvis anvendte kapitalen. I denne henseende ville det ikke ha

noen betydning dersom en del av merkapitalen skulle ta den gamles plass, og den sistnevnte finne sin plass som en del av merkapitalen. Vi ville fortsatt ha summen av den gamle kapitalen på den ene sida og summen av merkapitalen på den andre. Minkinga av profittraten ville da følges av en absolutt nedgang i profittmengden, da mengden av sysselsatt arbeidskraft ikke har økt og merverdiraten ikke har økt under de forholda vi hadde forutsatt, slik at mengden merverdi heller ikke kunne økes. Og den nedsatte profittmengden ville måtte beregnes utfra en forhøyet totalkapital. Men også om det antas at den sysselsatte kapitalen fortsetter en sjølekspansjon med den gamle profittraten, og profittraten derved forblir uendra, ville profitt mengden fortsatt beregnes utfra en forhøyet totalkapital, som likeledes innebærer en minking av profittraten. Dersom en totalkapital på 1000 ga en profitt på 100, og etter å ha blitt forhøyet til 1500 fortsatt ga 100, da i det andre tilfellet, ville 1000 bare gi  $66 \frac{2}{3}$ . Sjølekspansjonen av den gamle kapitalen ville absolutt sett ha blitt redusert. En kapital = 1000 ville ikke gi mere under de nye forhold enn en tidligere kapital =  $666 \frac{2}{3}$ .

Men det er åpenbart at denne egentlige verdiforringelsen av den gamle kapitalen ikke kunne skje uten kamp, og at merkapitalen  $\hat{K}$  ikke kunne påta seg funksjonene som kapital uten kamp. Konkurransen på grunn av overproduksjon av kapital ville ikke føre til en minking av profittraten. Det ville heller være motsatt; konkurranskampen ville begynne fordi den nedsatte profittraten og overproduksjonen av kapital springer ut fra

de samme forhold. Den delen av  $\wedge K$  som kontrolleres av de allerede fungerende kapitalistene, ville få bli liggende mere eller mindre uvirksom, for å forhindre en nedskrivning av deres egen opprinnelige kapital og ikke svekke dens stilling innafor produksjonssfæren. Eller, de ville ta det i bruk, til og med med midlertidig tap, for på den måten å få dytta det at merkapital blir liggende ubrukt over på nykommere og sine konkurrenter i alminnelighet.

Den delen av  $\wedge K$  som var i nye hender, ville søke å skaffe seg en plass på bekostning av den gamle kapitalen, og ville oppnå dette delvis ved å tvinge en del av den gamle kapitalen til å bli liggende ubrukt. Den ville tvinge den gamle kapitalen til å gi opp sin tidligere plass, og ville sjøl ta plassen til den merkapital som var kun delvis sysselsatt eller helt ubrukt.

Uansett må en del av den gamle kapitalen ligge ubrukt; den må oppgi sitt særegne trekk av å være kapital som sådan, i den forstand at den produserer verdi. Konkurranskampen vil avgjøre hvilken av dens deler som særskilt ville bli påvirket av denne uvirksomhet. Så lenge det går bra, virker konkurransen som kapitalistklassens aktive broderskap, når utjamninga av den allmenne profittraten er avgjort, på den måten at hver enkelt deltar i det allmenne utbyttet utfra størrelsen på sin respektive investering. Men så snart det ikke lenger er et spørsmål om å fordele gevinster, men om å dele tap, prøver alle å minske sine andeler av dette tapet til et minimum og skyve den over på andre. Klassen som helhet kan ikke

unngå tapet. Hvor mye den enkelte kapitalisten må bære av tapa, dvs. i hvilken grad han blir nødt til å være med på å dele det hele, blir avgjort av styrke og sluhet, og konkurransen blir en kamp mellom fiendtlige brødre. Antagonismen mellom interessene til de enkelte kapitalistene og klassen som helhet kommer da til overflaten, akkurat som identiten mellom disse interessene tidligere gjorde seg praktisk gjeldende gjennom konkurransen.

Hvordan løses denne konflikten? Hvordan gjen-skapes de forholda som tilsvarer den "sunne" utviklinga av den kapitalistiske produksjonen? Løsningsmåten indikeres allerede i måten den konflikten vi diskuterer blir presentert. Den innebærer at kapital blir liggende uvirksom og også den delvise ødeleggelsen av kapital som tilsvarer verdien til merkapitalen  $\hat{K}$ , eller i hvertfall en del av denne. Skjønt, som beskrivelsen av konflikten viser, blir ikke tapet på noen måte jamt fordelt mellom de enkelte kapitaler, fordelinga blir heller avgjort gjennom en konkurransekamp der tapet blir fordelt ulikt og i varierende former, avhengig av spesielle fordeler eller tidligere erobra posisjoner, slik at en kapital blir liggende uvirksom, en annen blir ødelagt, og en tredje får bare et mindre tap, eller er kun midlertidig forringa, osv.

Men likevekta ville under alle vilkår bli gjen-skapt gjennom at kapital blir liggende ubrukt eller til og med gjennom at den blir mere eller mindre ødelagt. Dette ville videreføres delvis til kapitalens materielle stoffer, dvs. en del av produksjonsmidlene, av fast og sirkulerende kapital, ville være uvirksomme, ville ikke virke som kapital, og en

del av de produktive bestrebelsene ville stanse opp. Til tross for at tida sjøl i denne sammenhengen angriper og svekker alle produksjonsmidler (unntatt jord), har vi her å gjøre med en mye mer intens, reell ødeleggelse av produksjonsmidler på grunn av stansen i deres funksjon. Men hoveddefekten ville i dette tilfellet simpelthen være at disse produksjonsmidlene ville slutte å fungere som sådan, at deres funksjon som produksjonsmidler ble avbrutt for en kortere eller lengre periode.

Hovedbruddet, det med den mest akutte karakteren, ville skje med kapital i den grad den antar verdiformen, dvs. i forbindelse med kapital-verdi-er. Den delen av verdien til en kapital som kun eksisterer som krav på den framtidige merverdien og profitt, med andre ord forskjellige former for egenveksler på produksjon, blir forringa samtidig med at inntektene den er beregna ut fra, reduseres. En del av gullet og sølvet blir liggende ubrukt, dvs. fungerer ikke som kapital. En del av varene på markedet kan bare fullføre sin sirkulasjons- og reproduksjonsprosess ved at prisene senkes sterkt, altså gjennom en forringing av den kapitalen de representerer. Den faste kapitalens elementer blir mer eller mindre forringa på samme måte. Det må legges til at bestemte, forutsatte, prisforhold styrer reproduksjonsprosessen, slik at den sistnevnte stagnerer og blir kasta ut i en tilstand av forvirring i forbindelse med den generelle prisnedgangen. Denne forvirringa og stagnasjonen paralyserer pengenes funksjon som et betalingsmiddel hvis utvikling er knytta til utviklinga av kapital og er basert på de forutsatte prisforhold. Kjeden av betalingsforpliktelser med forfall på

bestemte datoer blir brutt på hundre steder. Forvirringa blir forsterka av det ledsagende sammenbruddet til kredittsystemet, som utvikler seg samtidig med kapitalen. Alt dette fører til voldsomme og akutte kriser, til plutselige og påtvingne nedskrivninger, til en virkelig stagnasjon og sammenbrudd i reproduksjonsprosessen, og dermed til en virkelig nedgang i reproduksjonen.

Men det vil samtidig være flere krefter som virker. Stagnasjonen i produksjonen betyr at en del av arbeiderklassen blir oppsagt, og fører derved til at den delen av arbeiderklassen som er sysselsatt, kommer i en situasjon der den må bøye seg for et lønnsnedslag til og med under snittet. Dette har akkurat samme virkning på kapitalen som en økning av den relative eller absolutte merverdien ville ha hatt med gjennomsnittlige lønninger. Gode tider ville ha ført til flere giftemål blant arbeidere og senka desimeringa av deres avkom. Sjøl om dette innebærer en reell økning av befolkninga, betyr ikke dette en økning av den faktisk arbeidende befolkninga. Men det påvirker arbeidernes forhold til kapitalen på samme måte som om det faktiske antallet arbeidere hadde økt. På den andre sida ville en nedgang i prisene og konkurransekampen tvinge alle kapitalistene til å senke den individuelle verdien av deres totale produkt under sin generelle verdi ved hjelp av nye maskiner, nye og bedra arbeidsmetoder, nye kombinasjoner, dvs. å øke produktiviteten til en gitt mengde arbeid, å senke andelen variabel i forhold til konstant kapital, og derved å si opp arbeidere; kort sagt, å skape en kunstig overbefolkning. Videre ville verdiforringa av elementene til den

konstante kapitalen føre til en økning av profittraten. Mengden sysselsatt konstant kapital ville ha økt i forhold til den variable, men dens verdi kan ha sunket. Den påfølgende produksjonsstagnasjonen ville ha forberedt - innafor kapitalistiske grenser - en etterfølgende produksjonseksponasjon.

Og dermed vil syklusen følge sin bane påny. En del av kapitalen som hadde blitt nedskrivt på grunn av at dens funksjon hadde opphørt, vil få tilbake sin gamle verdi. Forøvrig vil de samme sirkelfeilene forfølges nok en gang under utvida produksjonsforhold, med et utvida marked og økt produktivitet.

Men, til og med under den mest ekstreme forutsetning vi kan tenke oss, ville absolutt overproduksjon av kapital ikke være absolutt overproduksjon i sin alminnelighet, ikke absolutt overproduksjon av produksjonsmidler. Det ville være overproduksjon av produksjonsmidler kun i den grad at de fungerer som kapital, og derfor må produsere en ekstra verdi som er i samsvar med deres økte mengde og verdi, dvs. må realisere deres verdi.

Men likevel ville det være overproduksjon, fordi kapitalen ikke ville evne å utbytte arbeid i en sånn grad som kreves av en "sunn", "normal" utvikling av den kapitalistiske produksjonsprosessen, ved en utbyttingsgrad som i det minste øker mengden profitt sammen med den sysselsatte kapitalens voksende mengde; en grad som derfor utelukker en situasjon der profittraten minker like fort som kapitalen vokser, eller til og med

minker raskere.

Overproduksjon av kapital betyr aldri annet enn overproduksjon av produksjonsmidler - av arbeidsmidler og livsnødvendigheter - som kan tjene som kapital, dvs. kan tjene til å utbytte arbeid ved en gitt utbyttingsgrad; en gitt utbyttingsgrad fordi, en nedgang i utbyttingsintensiteten under et bestemt punkt fremkaller forstyrrelser og stagnasjon i den kapitalistiske produksjonsprosessen, krise og ødeleggelse av kapital. Det er ingen motsigelse at denne overproduksjonen av kapital er sammenfallende med en mere eller mindre stor relativ overbefolkning. Forholdene som økte arbeidets produktivitet, økte mengden av produserte varer, utvida markedene, påskynda kapitalakkumulasjonen både mengdemessig og i verdi, og senka profittraten - disse samme forholda har også skapt, og skaper uavbrutt, en relativ overbefolkning, en overbefolkning av arbeidere som ikke blir sysselsatt av merkapitalen på grunn av den lave utbyttingsgraden som ville gjelde ved å sysselsette dem, eller i det minste på grunn av den lave profittraten som de ville gi ved denne gitte utbyttingsgraden.

Dersom kapital blir eksportert, er det ikke fordi den absolutt ikke kunne brukes hjemme, men fordi den kan sysselsettes med en større profittrente i et fremmed land. Men slik kapital er absolutt merkapital for den sysselsatte arbeidende befolkninga og for landet det gjelder. Den eksisterer som sådan ved siden av den relative overbefolkninga, og dette er en illustrasjon på hvordan de begge eksisterer side om side og gjensidig påvirker hver-

andre.

På den andre sida framkaller en minking av profittraten som er forbundet med akkumulasjonen nødvendigvis en konkurransekamp. Kompensasjon for en minking av profittraten ved en økning av profittmengden gjelder kun for den totale kapitalen og for de store etablerte kapitalistene. Den nye ekstrakapitalen som opererer uavhengig, nyter ingen slike kompenserende forhold. Den må fortsatt vinne slike forhold, og derfor er det slik at det er en minking av profittraten som framkaller en konkurransekamp mellom kapitalistene, og ikke motsatt. Konkurransekampen blir videre fulgt av en midlertidig oppgang i lønningene, som igjen fører til en midlertidig minking av profittraten. Det samme skjer ved overproduksjonen av varer og overfylte markeder. Ettersom kapitalens mål ikke er å tilfredsstille behov, men å produsere profitt, og ettersom den oppnår dette ved hjelp av metoder som innretter produksjonsmengden etter produksjonskapasiteten og ikke omvendt, må det stadig oppstå rivninger mellom den begrensa størrelsen til forbruket på det kapitalistiske grunnlaget og produksjonen som stadig streber etter å overstige disse iboende barrierene. Enn videre består kapitalen av varer, og derfor betyr overproduksjon av kapital overproduksjon av varer. Derved har vi det enestående fenomenet at økonomer som benekter overproduksjon av varer, vedgår overproduksjon av kapital. Å si at det ikke er noen generell overproduksjon, men heller et misforhold mellom de ulike produksjonsgrenene er ikke annet enn å påstå at samsvarighet mellom de ulike produksjonsgrenene under

den kapitalistiske produksjonen blir avløst igjen av manglende samsvarighet, fordi sammenhengen i den samlede produksjonen tvinger seg som en blind lov på produksjonens forvaltere, og ikke som en lov som fordi den er forstått og dermed kontrollert av deres felles innsikt, bringer den produktive prosessen under deres felles kontroll. Land der den kapitalistiske produksjonen ikke er utvikla, forutsettes også å forbruke og produsere i en takt som er tilpassa landa med kapitalistisk produksjon. Dersom det sies at overproduksjon kun er relativ, er dette helt riktig; men hele den kapitalistiske produksjonsmåten er kun en relativ produksjonsmåte, hvis grenser ikke er absolutte. De er kun absolutte for denne produksjonsmåten, på dennes basis. Hvordan kunne det ellers være manglende etterspørsel på akkurat de varene som flertallet av folket mangler, og hvordan kan det ha seg at etterspørselen etter disse varene må søkes i utlandet, i fremmede markeder, for at arbeiderne hjemme skal betales den gjennomsnittlige mengden livsnødvendigheter? Dette er kun mulig fordi i dette spesifikke kapitalistiske forholdet antar merproduktet en form der dets eier frambyr det til forbruk først når det forvandler seg sjøl tilbake til kapital for ham. Til sist; dersom det sies at kapitalistene bare trenger å bytte og forbruke varene seg imellom, da har man mista fullstendig av syne den kapitalistiske produksjonsmåtenes vesen; og man har også glømt at det er om å gjøre å forøke kapitalens verdi, ikke å forbruke den. Kort sagt, alle disse innvendingene mot de åpenbare overproduksjonsfenomenene (fenomener som ikke bryr seg det minste om disse innvendingene) ender opp i en påstand om at grensene for den

kapitalistiske produksjonen ikke er grenser for produksjonen generelt sett, og er derfor ikke grenser for denne spesifikke kapitalistiske produksjonsmåten. Men likevel ligger motsigelsen til den kapitalistiske produksjonsmåten akkurat i dens tendens til en absolutt utvikling av produktivkrefte, som stadig kommer i konflikt med de spesifikke produksjonsbetingelsene som kapitalen beveger seg under, og som den alene kan bevege seg under.

Det blir ikke produsert for mange livsnødvendigheter i forhold til den eksisterende befolkninga. Stikk motsatt. For lite blir produsert for å tilfredsstille på en anstendig og human måte behova til den store massen.

Det blir heller ikke produsert for mye produksjonsmidler for sysselsetting av det som potensielt er den arbeidende befolkninga. Stikk motsatt. For det første er en for stor andel av den frambrakte befolkninga i virkeligheten arbeidsufør, og blir tvunget av omstendighetene enten til å være avhengig av å utbytte andres arbeid, eller av såkalt arbeid innafor en elendig produksjonsmåte. For det andre, ikke en gang under de mest produktive forhold blir det produsert tilstrekkelig med produksjonsmidler som tillater sysselsetting av hele den arbeidsføre befolkninga, slik at deres absolutte arbeidstid kan reduseres på grunnlag av mengden av og effektiviteten til den konstante kapitalen som blir brukt i løpet av arbeidsdagen.

I perioder blir det imidlertid produsert for mange arbeidsmidler og livsnødvendigheter til at de skal

tjene som midler for utbyttinga av arbeidere til en bestemt profittrente. For mange varer blir produsert til at verdien og merverdien som finnes i dem under de fordelings- og forbruksforhold som gjelder for den kapitalistiske produksjonen, blir realisert og omdanna til ny kapital, dvs. det er umulig å fullføre denne prosessen uten stadig tilbakevendende eksplosjoner.

Det blir ikke produsert for mye rikdom. Men til tider blir det produsert for mye rikdom i kapitalistiske og antagonistiske former.

Barriærene til den kapitalistiske produksjonsmåten viser seg på følgende måte:

1) I det at utviklinga av arbeidets produktivitet innbefatter en lov i form av profittrentens minking, som ved et gitt punkt kommer i antagonistisk konflikt med sjølve denne utviklinga, og som stadig må overkommes gjennom kriser.

2) I det at produksjonens ekspansjon eller kontraksjon blir bestemt av tilegnelsen av ubetalt arbeid og størrelsen på dette ubetalte arbeidet i forhold til det materialiserte arbeidet generelt, eller for å snakke kapitalistenes språk, gjennom profitt og denne profittens størrelse i forhold til den sysselsatte kapitalen, altså ved en bestemt profittrente, heller enn forholdet mellom produksjonen og de samfunnsmessige behova, dvs. behova til samfunnsmessig utvikla mennesker. Den kapitalistiske produksjonsmåten møter derfor grenser ved et gitt utvida produksjonsstadium som, sett fra det andre premisset, ville være helt utilstrek-

kelig. Produksjonen stopper opp ved et gitt punkt, ikke på grunn av at behov er tilfredsstilt, men når produksjonen av og realiseringa av profitten påbyr det.

Dersom profittraten minker, følger på den ene sida en anstrengelse fra kapitalen, slik at de enkelte kapitalistene gjennom forbedra metoder osv. senker verdien til sine egne varer under den samfunnsmessig gjennomsnittlige verdien, og dermed realiserer en ekstraprofit i forhold til den gjeldende markedsprisen. På den andre sida oppstår det svindel og en generell forfremmelse av svindel ved en tilflukt til vettløs spekulasjon i nye produksjonsmåter, nye kapitalinvesteringer, og nye eventyr, alt for å sikre en liten ekstraprofit som er uavhengig av det allmenne snittet, og som overstiger dette.

Profittraten, dvs. den relative forøkelsen av kapitalen, er spesielt viktig for alle nye grener av kapitalen som søker å finne en uavhengig plass for seg sjøl. Og dersom formeringa av kapitalen skulle falle i hendene til noen få etablerte store kapitaler som kan kompensere den minkende profittraten med profittmengden, ville produksjonens vitale flamme slukne helt. Den ville dø ut. Det er profittraten som er hoveddrivkraften i den kapitalistiske produksjonen, og intet blir produsert uten at det gir profitt. Derfor de engelske økonomenes bekymring for profittrens minking. Det faktum at kun muligheten for at dette kunne skje bekymra Ricardo, viser hans djupe forståelse for betingelsene for den kapitalistiske produksjonen. Det man holder mot ham - hans manglende bekymring for

"mennesker" og at han kun hadde øye for produktivkreftenes utvikling, uansett den menneskelige kostnaden og kostnadene for kapitalverdier - det er akkurat dette som er hans framstående bidrag. Utviklinga av det samfunnsmessige arbeidets produktive krefter er den historiske oppgava og berettigelsen til kapitalen. Akkurat derfor skaper den ubevisst de materielle betingelsene for en høyere produksjonsmåte. Det som bekymrer Ricardo er det faktum at profitraten, den kapitalistiske produksjonens stimulerende prinsipp, akkumulasjonens grunnleggende forutsetning og drivkraft, står i fare på grunn av utviklinga av produksjonen sjøl. Og her betyr det kvantitative forholdet alt. Rent faktisk finnes den underliggende årsaken djupere, noe som han kun aner. Det kommer til overflaten her på en rein økonomisk måte - dvs. sett fra borgerskapets standpunkt, innafor begrensningene for kapitalistisk erkjennelse, fra standpunktet til sjølve den kapitalistiske produksjonen - at den har sine grenser, at den er relativ, at den ikke er absolutt, men er kun en historisk produksjonsmåte som samsvarer med en bestemt avgrensa epoke i utviklinga av produksjonens materielle betingelser.

-----

#### IV. TILLEGGSBEMERKNINGER.

Siden utviklinga av arbeidets produktivitet ikke er lik i de ulike industrigrenene og ikke bare ulikt i grad, men også ofte utvikler seg i motsatte retninger, følger det at mengden gjennomsnittlig profitt (= merverdi) må være klart under nivået man kunne forvente etter utviklinga av produktiviteten i de mest utvikla industrigrenene. Det faktum at utviklinga av produktiviteten i de forskjellige industrigrene utvikler seg i helt ulik grad og ofte til og med i motsatte retninger, skyldes ikke bare konkurransens anarki og det særegne ved den kapitalistiske produksjonsmåten. Arbeidets produktivitet er også bundet av naturgitte forhold som ofte blir mindre gunstige etterhvert som produktiviteten øker - når det sistnevnte er avhengig av samfunnsmessige forhold. Dermed får vi motsatte bevegelser i disse ulike sfærene - framskritt her og tilbakeskritt der. Bare tenk på sesongenes innflytelse som mesteparten av råvarene er avhengige av når det gjelder mengde, og for eksempel uttømminga av skogsarealer, kull, jerngruver, osv.

Mens den sirkulerende delen av den konstante kapitalen, som råmaterialer osv., stadig øker i mengde i forhold til arbeidets produktivitet, gjelder ikke dette for den faste kapitalen, som bygninger, maskiner, lys og varme osv. Til tross for at disse blir dyrere etterhvert som den fysiske størrelsen til maskineriet vokser absolutt, blir de relativt billigere. Dersom fem arbeidere produserer ti

ganger så mye av en vare som tidligere, øker ikke dette utgiftene til fast kapital med det tidoble; til tross for at verdien til denne delen av den konstante kapitalen øker med produktivitetens utvikling, øker den overhodet ikke i like høy grad. Vi har flere ganger framheva forskjellen i forholdet mellom den konstante og den variable kapitalen slik den kommer til uttrykk i profitratens minning, og hvordan det samme forholdet - med utviklinga av arbeidets produktivitet - framtrer med hensyn til den enkelte varen og dens pris.

[ En vares verdi blir bestemt av den totale arbeidstida, av tidligere og levende arbeid som er opptatt i den. Økninga av arbeidets produktivitet betyr akkurat dette at andelen levende arbeid blir redusert, mens andelen tidligere arbeid øker, men på en slik måte at den totale mengden arbeid inbefatta i varen synker; derfor, sagt på en annen måte, det levende arbeidet synker mere enn det tidligere arbeidet øker. Det tidligere arbeidet innbefatta i verdien til en vare - kapitalens konstante del - består delvis av slitasjen på den faste kapitalen, delvis av den sirkulerende konstante kapitalen, som i sin helhet blir forbrukt av denne varen: så som rå- og hjelpematerialer. Andelen av verdien som har sin opprinnelse fra rå- og hjelpematerialene må minke med arbeidets økte produktivitet, fordi med hensyn til disse materialene uttrykker produktiviteten seg nettopp ved det faktum at deres verdi har sunket. Og likevel er det typisk for arbeidets økende produktivitet at den faste delen av den konstante kapitalen øker sterkt samtidig som den delen av dens verdi som blir overført til varene gjennom slitasje øker. For at en ny produk-

sjonsmetode skal representere en virkelig bedring av produktiviteten, må den overføre en mindre merandel av verdien til den faste kapitalen i hver enkelt vareenhet i form av slitasje enn den verdiandelen som blir spart ved at det levende arbeidet blir redusert; kort sagt må den redusere verdien til varen. At det er nødvendig er åpenbart, selv om det går mere verdi inn i verdien til varen, slik det gjør i noen tilfeller, knytta sammen med mere eller dyrere rå- og hjelpematerialer utover den ekstra slitasjen av den faste kapitalen. All denne tilleggsverdi må være mer enn oppveiet av reduksjonen i verdien som skyldes nedgangen i det levende arbeidet.

Følgelig virker denne nedgangen i den totale mengden arbeid som går inn i en vare, å være det grunnleggende trekket - uansett de samfunnsmessige betingelsene den foregår under - ved økningen av arbeidets produktivitet. Faktisk vil arbeidets produktivitet alltid bli målt etter denne standarden i et samfunn der produsentene regulerer sin produksjon i forhold til en forutbestemt plan, eller til og med under enkel vareproduksjon, arbeidsproduktiviteten blir faktisk alltid målt etter en slik standard. Men hvordan står saka under kapitalistisk produksjon?

Forutsett at en bestemt gren av den kapitalistiske industrien produserer en normal vareenhet under følgende forhold: Slitasjen på den faste kapitalen er  $1/2$  shilling per enhet; rå- og hjelpematerialer som forbrukes er  $17 \frac{1}{2}$  shilling per enhet; lønninger, 2 shilling; og merverdi, 2 shilling ved en merverdirate på 100%. Den totale verdien = 22

shilling. Vi forutsetter for enkelhetens skyld at denne produksjonsgrenen har den gjennomsnittlige sammensettinga av samfunnsmessig kapital, slik at produksjonsprisen til varen er identisk med dens verdi, og at kapitalistens profitt er identisk med merverdien som blir skapt. Da vil varens kostnadspris =  $1/2 + 17\ 1/2 + 2 = 20$  s., den gjennomsnittlige profittraten  $2/20 = 10\%$ , og produksjonsprisen per vareenhet, lik dens verdi = 22s.

La oss si at man oppdager en maskin som reduserer med det halve, mengden levende arbeid som trengs for hver enkelt vareenhet, men som tredobler den delen av dens verdi som slitasjen av den faste kapitalen står for. I det tilfellet blir regnestykket: slitasje =  $1\ 1/2$  s., rå- og hjelpematerialer som tidligere,  $17\ 1/2$  s., lønninger 1s., merverdi 1s., totalt 21s. Varen synker altså 1s. i verdi; den nye maskinen har helt klart økt arbeidets produktivitet. Men kapitalisten ser saken slik: hans kostnadspris er nå  $1\ 1/2$ s. for slitasje,  $17\ 1/2$ s. for rå- og hjelpematerialer, 1s. for lønninger, totalt 20s. som tidligere. Da profittraten ikke blir endra umiddelbart av den nye maskinen, vil han motta 10% over sin kostnadspris, dvs. 2s. Produksjonsprisen blir følgelig uendra = 22s., men er 1s. over verdien. For et samfunn som produserer under kapitalistiske forhold, har ikke varen blitt billigere. Den nye maskinen er ingen forbedring for samfunnet. Kapitalisten er derfor ikke interessert i å innføre den. Og siden innføringa ville gjøre hans nåværende, enda ikke nedslitte maskiner rett og slett verdiløse (gjøre dem til skrapjern og dermed føre til et tap), unngår han å gjøre det som for ham

ville være en utopisk tabbe.

Loven om arbeidets økte produktivitet gjelder derfor ikke ubetinga for kapitalen. Når det gjelder kapitalen blir det ingen økning av produktiviteten kun ved at det spares levende arbeid generelt i større grad enn det som blir tilsatt av ekstra størkna arbeid, men kun ved innsparing av den betalte delen av det levende arbeidet, som vi alt har påpekt i forbifarten i Bok I. Ved dette punktet blir den kapitalistiske produksjonsmåten besatt av en ny motsigelse. Dens historiske oppgave er uhemma utvikling i geometrisk progresjon av det menneskelige arbeidets produktivitet. Den viker tilbake for sin oppgave når den, slik som her, hindrer produktivitetens utvikling. Den demonstrerer igjen at den holder på å bli senil, og at den mer og mer overlever seg sjøl.]<sup>(3)</sup>

-----

Det stigende minimum av nødvendig kapital som med den stigende produktivitet kreves til vellykka drift av en uavhengig industriell etablering, tar under konkurransen følgende form: Når det nye, dyrere utstyret har blitt allment etablert, blir mindre kapitaler for framtida ekskludert fra denne næringsgren. Det er bare i begynnerfasen til de ulike mekaniske oppdagelsene i de forskjellige industrigrenene at de mindre kapitalene kan fungere uavhengig. På den andre sida gir ikke meget store prosjekter - som jernbaner som har en uvanlig høy andel av konstant kapital - den gjennomsnittlige profittraten, men kun en del av den, kun en viss rente. Ellers ville den generelle profittraten ha sunket enda mere. Men dette feltet byr på

direkte sysselsetting av store kapitalakkumulasjoner i form av aksjer.

Kapitalvekst, dvs. kapitalakkumulasjon, betyr ikke en minking av profittraten, hvis ikke den er ledsaget av de tidligere omtalte endringene i forholdet mellom kapitalens organiske bestanddeler. Men til tross for de stadige, daglige revolusjoner i produksjonsmåten, fortsetter den ene og den andre større eller mindre andelen av totalkapitalen å akkumulere for bestemte tidsperioder på basis av et gitt gjennomsnittlig forhold mellom disse bestanddelene, slik at det ikke blir noen organisk endring i forbindelse med dens vekst, og er derved ikke årsak til en minking av profittraten. Denne uavbrutte kapitalekspansjonen, og derved også en ekspansjon av produksjonen på grunnlag av den gamle produksjonsmetodene, som fortsetter stille og rolig mens nye metoder allerede blir introdusert ved dens side, er en annen grunn til at profittraten ikke minker så mye som samfunnets totalkapital vokser.

Økningen av det absolutte antallet arbeidere, til tross for den relative nedgangen i den variable kapitalen som brukes til lønninger, skjer ikke i alle produksjongsrener, og ikke likt i alle produksjongsrener. I landbruket kan det være en absolutt nedgang av bestanddelen levende arbeid.

Likevel, det er rett og slett behovene til den kapitalistiske produksjonsmåten som fører til at antallet lønnsarbeidere øker absolutt, til tross for den variable kapitalens relativ nedgang. Arbeidskraft blir overflødig for denne produksjonsmåte så snart

det ikke er nødvendig å legge beslag på den 12 til 15 timer daglig. En utvikling av produktivkreftene som ville minske det absolutte antallet arbeidere, og tillate hele nasjonen å skape sitt totale produkt i løpet av en kortere tidsperiode, ville forårsake en revolusjon, fordi den ville sette flertallet av befolkninga ut av spill. Dette er en annen demonstrasjon av den spesifikke barrieren til den kapitalistiske produksjonen, vi ser at den kapitalistiske produksjonen på ingen måte er en absolutt utviklingsform av produktivkreftene og av skapelsen av rikdom, men heller at den ved et gitt punkt i dens utvikling kommer i konflikt med denne. En side ved denne konflikten viser seg i periodiske kriser, som oppstår på grunn av det forholdet at nå den ene og da den andre delen av den arbeidende befolkninga blir overflødig med den gamle sysselsettinga. Grensen for den kapitalistiske produksjonen er mertida til arbeiderne. Den absolutte fritida som samfunnet oppnår, vedkommer ikke den kapitalistiske produksjonen. Utviklinga av produktiviteten vedkommer den kun i den grad at den øker merarbeidstida til arbeiderklassen, ikke fordi den senker arbeidstida for den materielle produksjonen allment. Den beveger seg på den måten i en motsigelse.

Vi har sett hvordan kapitalens voksende akkumulasjon betyr dens voksende konsentrasjon. På denne måten vokser kapitalens makt, fremmedgjøringa av betingelsene for samfunnsmessig produksjon, personifisert i kapitalisten, gjør seg mer og mer gjeldende overfor de virkelige produsentene. Kapitalen viser seg mer og mer som en samfunnsmessig makt, hvis agent er kapitalisten.

Denne samfunnsmessige makt står ikke lenger i noe tenkbart forhold til det arbeid et enkelt individ kan skape - men som en fremmedgjort, sjølstendiggjort, samfunnsmessig makt som står som et objekt, et objekt som er kapitalistens kilde til makt, opp imot samfunnet. Motsetninga mellom den allmenne samfunnsmakta som kapitalen utvikler seg til på den ene sida, og den private makta til de enkelte kapitalistene over disse samfunnsmessige produksjonsforholda på den andre sida, blir mere og mere slående, og likevel inneholder den løsninga til problemet, fordi den samtidig løfter produksjonsforholda opp til allmenne, felles, samfunnsmessige forhold. Denne forvandlinga kommer av produktivkreftenes utvikling under kapitalistisk produksjon, og av framgangsmåten og formensom tas i bruk for å oppnå denne utviklinga.

-----

Ingen kapitalist tar i bruk en ny produksjonsmetode frivillig - uansett hvor produktiv den måtte være, eller hvor mye den øker merverdiraten - hvis den senker profitttraten. Likevel gjør hver slik ny metode varene billigere. I første omgang kan kapitalisten derfor selge dem over deres produksjonspris, eller kanskje til og med over deres verdi. Han tjener på forskjellen mellom deres produksjonskostnader og markedsprisene til de samme varene produsert til høyere produksjonskostnader. Dette er mulig fordi den gjennomsnittlige samfunnsmessige arbeidstida som trengs for produksjonen av disse sistnevnte varene er høyere enn arbeidstida som trengs med den nye produksjonsmetoden. Hans produksjonsmetode ligger

foran det samfunnsmessige gjennomsnittet. Men konkurransen tvinger den nye produksjonsmetoden til å bli allmenn, og underlegger den den allmenne lova. Det følger deretter en minking av profitttraten - kanskje først innafor dette produksjonsområdet, og etterhvert blir den balansert med resten - en minking som er helt uavhengig av kapitalistenes vilje.

Det bør ved dette punktet også bemerkes at denne samme loven også gjør seg gjeldende i de produksjonsområdene hvis produkter hverken direkte eller indirekte inngår i arbeidernes forbruk, eller de produksjonsforhold der deres livsnødvendigheter blir produsert; det vil si, den gjør seg gjeldende også i de produksjonsområdene hvor det at varene blir billigere ikke øker den relative merverdien og gjøre arbeidskrafta billigere. (Faktisk kan det at den konstante kapitalen blir billigere i en hvilken som helst av disse områdene øke profitttraten dersom utbyttinga av arbeidet forblir uendra.) Så snart den nye produksjonsmåten begynner å spre seg, og derved beviser konkret at disse varene virkelig kan produseres billigere, må kapitalistene som fortsatt opererer under de gamle produksjonsbetingelsene selge sine produkt under deres fulle produksjonspris; verdien til denne varen har falt, slik at arbeidstida som de trenger for å produsere den, er lengre enn det samfunnsmessige gjennomsnittet. Kort sagt - og dette viser seg som et resultat av konkurransen - disse kapitalistene må også introdusere den nye produksjonsmåten som medfør at den variable kapitalen minker i forhold til den konstante.

Bruken av maskinpark senker prisen til varene som blir produsert av denne maskinparken, av forskjellige grunner, som i den endelige analysen betyr en reduksjon av mengden arbeid som en enkel vare inneholder; men i tillegg til dette finner det sted en nedgang i slitasjeandelen til maskineriet, hvis verdi inngår i den enkelte varen. Jo seinere maskinen slites, jo mere varer kan den føres over på, og jo mere levende arbeid erstatter den før dens tid for reproduksjon kommer. I begge tilfellene øker kvantiteten og verdien til den faste, konstante kapitalen i forhold til den variable.

" Når alle andre ting er konstante, avgjør størrelsen på profittrentene en nasjons evne til å spare av sine profitter: Den er stor når de er store, mindre når de er små; men etterhvert som profittrenten minker, fortsetter ikke alle andre ting å være konstante.... En liten profittrente er vanligvis ledsaget av en raskere akkumulasjonstakt, sett i forhold til folketallet, slik som i England... en stor profittrente av en lavere akkumulasjonstakt, i forhold til folketallet. Eksempler: Polen, Russland, India, osv." (Richard Jones, *An Introductory Lecture on Political Economy*, London, 1833, s. 50 ff.) Jones framhever helt riktig at til tross for den minkende profittrenten, øker "motivene og evnene til å akkumulere"; for det første på grunn av den voksende relative overbefolkninga; for det andre fordi den økende produktiviteten til arbeidet blir ledsaget av en økning i mengden av bruksverdier som representerer den samme bytteverdien, det vil si, kapitalens materielle bestanddeler; for det tredje, pga. produksjonsgrenenes stadig økende mangfold; for det fjerde, gjennom utviklinga av kreditt-

systemet, aksjeselskapene osv., og forenklinga - for pengebesitteren - av det å forvandle penger til kapital uten å bli en industrikapitalist; for det femte, fordi behova og grådigheten etter rikdom øker; og for det sjette, fordi mengden av investeringer i fast kapital vokser, osv.

-----

Tre avgjørende fakta om den kapitalistiske produksjonen:

1) Konsentrasjon av produksjonsmidler på få hender, som betyr at de slutter å framtre som eiendommen til de umiddelbare produsentene og blir istedet forvandlet til samfunnsmessige produktionskrefter. Også når de til å begynne med er den private eiendommen til kapitalister. De sistnevnte er det borgerlige samfunnets bestyrere, men de stikker til seg alt utbytte fra dette bestyreransvaret.

2) Organiseringa av sjølve arbeidet som samfunnsmessig arbeid: gjennom samarbeidet, arbeidsdelinga, og foreninga av arbeidet med naturvitenskapene.

På disse to måtene avskaffer den kapitalistiske produksjonsmåten privateiendom og privat arbeid, selv om det skjer i motsigende former.

3) Etableringa av verdensmarkedet.

Den veldige produktive kraften som utvikles under den kapitalistiske produksjonsmåten i forhold til befolkninga, og økninga, om ikke i samme

forhold, av kapitalverdiene (ikke bare av deres materielle stoff), som vokser mye raskere enn befolkninga, står i motsetning til basisen som hele denne enorme produktiviteten arbeider på vegne av, fordi basisen blir stadig smalere i forhold til den økende rikdommen. Den står også i motsetning til betingelsene for verdiøkning av denne svulmende kapital. Derfor krisene.

-----

Noter.

(<sup>3</sup>) Ovenstående står i parantes da det, til tross for at det er en omredigering av notene til det originale manuskriptet, på noen punkter, går utover materialet funnet i originalen. - F.E.

## ORDLISTE

**akkumulasjon.** (se kapitalakkumulasjon)

**akkumulasjonsprosess.** Prosessen til kapitalen som ved hjelp av vare/tjenesteproduksjon og salg av disse varene/tjenestene forøkes.

**arbeidsmidler.** Maskiner og lignende som brukes i produksjonen.

**arbeidets intensitet.** Produktiviteten påvirkes av blant annet arbeidets intensitet. Intensiteten påvirkes av hastigheten til maskinene som arbeiderne skal betjene, eller ved forbedra organisering av arbeidet i produksjonen.

**absolutt merverdi.** Merverdi som har sitt grunnlag i forlengelsen av arbeidsdagen.

**bruksverdi.** Enhver vare har en konkret anvendelse, dekker et konkret behov. Også produksjonsmidler er varer og har en bestemt bruk. Bruksverdien til en vare er det som gjør den salgbar, bytteverdien bestemmer generelt sett dens pris.

**bruksverdier.** Konkretisering av det generelle begrepet bruksverdi. F. eks. kan man omtale en mengde varer som en mengde bruksverdier.

**bytteverdi.** Enhver vare har en bytteverdi. Størrelsen på denne bestemmes av mengden gjennomsnittlig samfunnsmessig arbeid som skal til for å produsere denne varen.

**fast kapital.** Den delen av den konstante kapitalen som ikke inngår direkte i varene som produseres, f.eks: Maskinpark og bygninger.

**forbruksmidler.** Varer som produseres til menneskelig forbruk.

**grunnrente.** Den inntekten som en grunneier får for å leie ut sin grunn. Eller snudd på hodet, den utgiften en kapitalist har for å leie grunn.

**kapitalakkumulasjon.** At kapitalen gjennom sitt kretsløp forøker seg ved å hente ut merverdi gjennom utbytting av arbeidet i produksjonen.

**kapitalens sammensetning.** Kapitalen er sammensatt av flere elementer. Begrepet er her brukt i forhold til elementene i produksjonen: arbeidskraft, bygninger, råvarer, hjelpestoffer, maskinpark m.m.

**kapitalens organiske sammensetning.** Forholdet mellom den konstante kapitalen og den variable kapitalen betegnes som den organiske sammensetninga. Sammensetninga øker når den konstante kapitalen øker i forhold til den variable. Kapitalens sammensetning kan betraktes som forholdet mellom de faktiske elementene til den konstante kapitalen og det faktiske arbeidet i produksjonen (den tekniske sammensetninga), eller som verdien av den konstante kapitalen og den variable kapitalen (verdisammensetninga).

**konsentrasjon av kapital.** Betegner det at kapitalen til de enkelte kapitalistene vokser gjennom akkumulasjonsprosessen.

**konstant kapital.** I produksjonen skiller Marx mellom konstant og variabel kapital. Den konstante kapitalen består av de materielle elementene i produksjonen, f.eks: maskinpark, råvarer, bygninger ol.

**kostnadspris.** Kapitalistens utgifter ved produksjonen av en vare uttrykker dens kostnadspris. Det vil si utgiftene til den konstante kapitalen og den variable kapitalen.  $(k+v)$

**materialisert arbeid.** (størkna arbeid, tidligere arbeid). Arbeidsresultat. Alle varer, uansett om de er forbruksmidler eller produksjonsmidler inneholder/er materialisert arbeid.

**merarbeid.** Den del av arbeidstida som går utover den tida som er nødvendig for at arbeideren skal reproduseres. Merarbeidet er grunnlaget for merverdien.

**merkapital.** Når kapitalisten har lykket å selge sine varer får han realisert den merverdien som varene inneholder. Når denne merverdien legges til hans opprinnelige kapital kalles den merkapital. Begrepet brukes også i sammenheng med flere kapitaler eller den totale kapitalen.

**merverdi.** Merarbeidet uttrykt i verdi. I løpet av en arbeidsdag skaper arbeideren først en mengde verdi som må til for å dekke hennes reproduksjon, og resten av dagen vil hun produsere merverdi som tilfaller kapitalisten. Merverdi framtrer i den kapitalistiske økonomien i en "mystifisert" form, som profitt, grunnrente, rente, skatt mm.

**merverdiraten.** Merverdien delt på kapitalistens utgifter til arbeidskraft i produksjonen. (mv/v). Merverdiraten er alltid større enn profittraten.

**organisk sammensetning.** (se kapitalens organiske sammensetning).

**nødvendig arbeid.** Det arbeidet som arbeideren utfører i produksjonen, som tilfaller ham sjøl gjennom lønn. Det lønnsarbeidet som er nødvendig for at arbeidskrafta skal evne å reprodusere seg.

**produksjonsmidler.** Maskiner, råvarer, bygninger, veier, transportmidler og andre ting utenom arbeidskraft som er nødvendige for den kapitalistiske produksjonen.

**produksjonspris.** Utgiftene kapitalisten har i forbindelse med produksjonen pluss gjennomsnittlig profitt i samfunnet

**profitt.** Profitt er merverdien når den betraktes utifra den investerte kapitalen. Men merverdi og profitt er kun like størrel-

ser når man tar for seg den totale samfunnsmessige kapitalen. Konkurransen mellom kapitalistene gjør at den merverdien, som blir produsert hos den enkelte kapitalist, blir realisert ulikt. Noen kapitalister realiserer mindre av den merverdien som er produsert hos dem, og andre kapitalister realiserer sin "egen" merverdi pluss merverdi produsert hos andre kapitalister. Dette skjer ved hjelp av markedsmekanismene. Profitt for den enkelte kapitalist er altså det han tjener på sin virksomhet. Profitt er merverdiens viktigste framtreddelses form.

**profittrate.** Merverdien delt på den totale investeringa til kapitalisten.  $[mv/(k+v)]$

**relativ merverdi.** Merverdi som har sitt grunnlag i at det nødvendige arbeidet forkortes i forhold til merarbeidet. (F.eks. ved at forbruksvarene som trengs for reproduksjonen av arbeidskrafta blir billigere.)

**relativ overbefolkning.** Økninga av arbeidets produktivitet innfor kapitalistiske produksjonsforhold, fører til at samfunnets produksjonsevne øker raskere enn forbruksevnen. Dette igjen fører til at det blir for mange mennesker som er avhengige av lønnsarbeid. Disse representerer en overbefolkning sett i forhold til den kapitalistiske produksjonsmåten. Det er altså ikke en absolutt overbefolkning sett i forhold til naturgrunnlaget eller lignende. Derfor velger Marx å kalle denne overbefolkninga relativ.

**samfunnsmessig arbeid.** Arbeid som utføres av arbeiderklassen i den kapitalistiske produksjonen. Den er gitt denne betegnelsen fordi dette arbeidet inngår direkte i den samfunnsmessige arbeidsdelinga som storskalaproduksjonen under kapitalismen forutsetter.

**sentralisering av kapital.** Det at kapitalen sentraliseres til færre kapitalister, ved at svakere kapitalister blir slått ut gjennom konkurransen. Dette utelukker ikke at antallet kapitalister kan vokse samtidig, ved at nye kapitaler blir danna i nye næringsgrener.

**totalkapitalen.** (samlede kapitalen). Kan ha to betydninger. Enten som betegnelse på den totale kapitalen i samfunnet, eller som betegnelsen på summen av den konstante og den variable kapitalen til enkeltkapitalistene.

**utbyttingsgraden.** Merarbeidet delt på det nødvendige arbeidet. Jo mindre tid arbeideren bruker på nødvendig arbeid i forhold til merarbeid, jo større er utbyttingsgraden.

**variabel kapital.** Utgiften kapitalisten har på merverdiproduserende arbeidskraft.





# KAPITALEN

En kritikk av den politiske økonomien.

## Bok 3

Utviklinga av den kapitalistiske  
produksjonen som et hele.

## Del 3:

# Loven om profittrens tendens til å minke

Skrevet av

**KARL MARX**

Redigert av

**FRIEDRICH ENGELS**

Utgitt første gang i 1894.

Oversatt til norsk av

Johan Petter Andresen.

UTGITT AV RØDE FANE

TIDSSKRIFT FOR MARXISTISK TEORI OG DEBATT

OSLO 1994.

ISBN 82-992848-2-1